

МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА
ГОМІН З ДАЛЕКА

MICHAEL OSTROWERCHA

ECHO FROM AFAR

SKETCH

New York

1953

МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА

ГОМІН З ДАЛЕКА

НАРИСИ

diasporiana.org.ua

Ню Йорк

1953

Обкладинка роботи Якова Гніздовського

Накладом автора

...Коли туга й біль охопить душу і серце, тоді нема слів—є тони й барви.

Гомін з Далека, це тони й барви.

Як душа й серце постійно поринають у роки дитинства на моїм Поділлі, де такі соняшні, цвітучі й тремтливі здоровлям далі; постійно йдуть серед сіл, садів і ланів України в поході на Київ; постійно припадають коло неповторних творів мистецтва Італії, то я не можу не повторитись, тоном чи барвою.

Я повторний:

як Сімоні Мартіні очима своїх Мадон,

як Петрарка Ляврою,

як Леонардо таємним усміхом Мадонни скель

і Монни Лізи,

як Шевченко наболілою ненавистю до Москви і шуканням правди,

як Вагнер снагою туги і нестримности в “Трістані й Ізольді,”

як Денис Січинський у своїм понурім, невідступнім терпінні.

Прийміть цю мою повторність.

Адже ж, невідступно і повторно приймаєте у Вашому серці тугу й біль за Батьківщиною?..

Обніжками йду...

На весні чи восени, вліті чи взимі, в степу чи в горах, серед тінистих балок Поділля чи над морем, у сонці чи в пасмурну хвилину—він приходить нежданно.

Маєстатично і достойно торкається струн серця й іде гомоном по душі!

І стає надімною, мов блакить мого дитинного неба, мов благальна пісня душі покаятної, мов початкові такти V-ої симфонії Бетовена— і стоїть, він,

б і л ь !

І коли він біля мене—душа, як *Largo* віолончелі, а тон душі злітає у простори й меж йому немає.

Тоді я тугою спадаю, як роси світанків на смутком запалі очі моєї Матері, якої сльози в болю вже давно повисихали, якої серце в терпінні вже лише для Творця горить, якої душа в тузі вже в притворах Предвічного на порозі жде!..

Тоді я мрією голублю сліди моїх дитинних років по межах та й обніжках піль Поділля, по степах Беневи й Панталіхи; я чую, і виразно, нічні переклики перепелів, а їх відгомін із тремтінням рос до зір здіймається.

Тоді я дивиною коливаюсь і тоном бджілки припадаю до її ясно-жовтих келихів і пю нектари моєї рідної землі, а наш буйний і свавільний вітер просторів несе співи моєї душі та й розсіває їх у борозни наших піль, де вони набрякають тугою здорової вологости нашого чорнозему.

Тоді я здіймаюсь ген, на гору, до старого замку в Ассизі, й мої очі нестримно летять у густу синяву святої Умбрії, що м'якими верхами хвилює; я зупиняюсь онтам, ліворуч, серед виноградників, у старовинній церковці св. Дам'яна, що її своїми руками святий Нуждар перебудував; і там чую, ось, добре чую—крилосним ладом псалми співають Франческо й Кляра.

Тоді я йду густотінистою доріжкою, від села Рокка ді Папа, підношусь на Монте Каво в Апенінах. На верху сідаю під дубом, у тіні. Від моїх ніг простеляються—як оці мрії!—ген-ген, схилом, далеко, аж до озера Альбано—цикляміни! Яка ж це мельодія, які тони! Червоनावий фіолет циклямінів, сафір озера, зелень лісів, синява неба—яка вечірня сугуба!..

**

Смерком стежкою промайнув перепел.
Материнкою послалась тиша!..

Іскорки іншого світу

Бо де ваш скарб,
там буде й серце ваше (Мат. 6:16-23).

Я—не старіюсь, коли минуле згадую! Тоді молодію і жити хочу!..

І як задуха Молоха мене томить, то я для моїх легенів, крові, серця, для душі моєї повітря чистого—як зідхання святого до Бога—шукаю.

І сміло, прожогом кидаюсь у простори й під рідне, наше, таке терпеливо-добре небо лину, на рідний поріг хати стаю.

Літо.

Ранок.

Золото-рожевим здоровлям сонце налило світ і хату. Мама ним живе, як і мною, але в неї часу мало помилуватись ним, як і мною.

Скінчила обід варити.

—Ходи в поле!..

Йду городами, межами, за мамину спідницю, як за промінь сонця, тримаюся і підтюпкую. Роси, що в них іще вся сита ніч Поділля відбивається, осипаються на мене, малого. Стопи поринають у рідний, пухкий порох чорнозему. Солодким цвітом пахнуть жита—і шумлять, шумлять далеко, в безмежжя! Так хочеться сісти, отут, на обніжку, при доріжці.

—Чому ви, мамо, так спішитеся?

Не чує дурної дитини.

А материнка вже сонцем наситилася, так пахне, аж млісно стає. На суголовках божа кровця золотом пашить. Дивиною вітер, граючись, похитує.

Вже на нашім полі, за синім хрестом—у Глибокій Долині.

Мама і тато, побожно нахилившись до землі, підгортають. А я—борозною, суголовками та й на стежку, в ліс. Там від співу птаства, від сонця, від запаху цвітів—густо, що пройти важко. На стежці птаха, я до неї—підлетіла! Я знов до неї—підлетіла, і підлетіла! Мушу її мати! Де там! Підлетіла, і підлетіла... А я за нею!..

—Сяню-ю-ю!..

Як просьба, як крик, як осторога здалека лине голос матері.

—Ой, як же ж далеко відбився я від тебе, мамо, за дивною птахою загнавшись!..

**

Мурований, величавий та й якийсь страшний будинок! Школа? Просторі, ясні кімнати, багато лавок. Але все зачинене—я вже не піду в поле, до лісу?! В душі так тісно, неvigідно. Але—той пан, учитель, такий ласкавий, очі рішучі й добрі! Що ж, останусь в школі.

Потім—префект, чернець. Нахилився до мене, поклав свою руку, легку мов благословення, на мою голову:

—Дитино! будь добрий, добре й тобі буде.
Учися, працюй, а Бог не опустить тебе!..

Ще й нині чую гомін слів його...

**
*

Біля Беневи “Весела” на степах Стрипи. Що там смерть товариша—завтра й мене це жде! Сніговія, сонце, густа пільма ночі, зойк раненого приятеля, зелень просторів, вибух і стовп чорного диму з землею, регіт старшого стрільця Панька Чортоломного і спів стрільця Срібнака, —від гомону їх аж небосхил за Заздрістю і Людвиківкою сміхом прояснився!—усе проминуло.

Бо війна війською,
В тім є Божя сила!..

А згодом—у Львові празник! Боеві пісні мережать кулемети. З Високого Замку, з Цитаделі в барабани б'ють гармати. На ратуші—наш прапор лопотить!..

То знову—ніч, битий шлях, сотня за сотнею готова до бою, рівним ходом ідуть стрільці, втоми не чують, очі й вуха обабіч шляху, в лісі нишпорять.

—“Увага! Доходимо до Ірпеня. Наше праве крило до Волинського Посту доходить. Большевики кинули останні три тисячі резерви, тут, проти нас. Наш курінь мусить справитись.”

Ніч тиха, повна святого спокою. Падають стріли—ворожій, безладній, метушливій. І знову спокій, небо всіма зорями глядить за змагом.

Ніч—могутня, наче віддих зупинила...
Світанок, 31 серпень 1919—ми на Святошині,
а назустріч нам—сонце Києва!..

**

Бринять у душі далекі мєльодії Прелюдії Ва-
силя Барвінського...

Іскорки іншого, як цей світ, запалюють
душу.

Неповторні роки

Далеко.

Давно.

Ще коли вся блакить нашого радістю й тугою сповненого неба була в моєму серці. Ще коли віддихав я разом із нашим пахучим подільським чорноземом. Ще коли простори, синява, земля й моя істота творили одну, цілинну гармонію щастя, радості. Ще коли був я сонцем наснажений, як у жнива колос пшениці. Ще коли серце моє живчикувало, як джуркало в соняшну спеку.

Далеко.

Давно.

**
*

...Обабіч мене високий ліс кукурудзи і цвітучих маків. А я все йду, стежкою, все далі й далі. Сам, малий, а кукурудза така висока! Мені ж і добре, і лячно: небо таке просторе, таке безмежне, таке тремтливе. Але шум кукурудзи, запах маків, тиха напруга неба і дивно блага почуття самоти просто всмоктують мене і я не маю сил, щоб опертись хотінню й не поринати далі у цю симфонію храминної тиші й самоти.

Мов на крилах злетіла донька сусіди—Ганя. У неї на рамені сапа. Вона йде стежиною, не-

чутно, по зеленому килимі трав. Побачила мене, вдарила рукою об полу.

—І що ти тут сам робиш?!

Здивований, дивлюсь на напасницю.

—Куди ж ти, дурне, йдеш? Пропадеш в горах!..

Міряю її, і жаль стає, що вона така “велика” й мені дорогу загородила.

—Давай руку, вертайся!..

Вириваю руку, надуваю губи.

—Ах, ти джусе! Вже ж тобі мама дасть!..

Слова: мама дасть! приводять мене до задуми. Та, хіба я заслужив, щоб мене мама біла?

Міркую, але тягнуся за Ганею.

**
*

Сяє сонце—таке близеньке, таке тепле, наше! Пливуть хмарки—одна, дві, такі сірі, так низенько, такі вагітні повагою. І сонцем граються—то закривають його, то втікають від нього.

Знечевя: кап! кап! Великі краплі дощу—теплого, росистого, а самі краплі, як самоцвіти.

Ціла ватага підлітків, як загомонимо:

Дощ іде, роса паде
На Юркову хату,
А ти, Юрку, скубай курку
Та й пошивай хату!..

Засіріли простори дощовим валом. На Підліссі, над Трибухівцями сонце галасує, а дуга аж захлистується, пючи з Стрипи воду. Ми ж, скачучи й радіючи, навипередки—хто сильніше:

Дощ іде, роса паде...

Всі промокли до кістки! Але, яка ж це неповторна радість!..

**

Сонце зайшло. З Лугів перші смерки протягають свої вії. Гомін—вечірній: їдуть вози з поля та й пішки вертаються люди з поля додому. Йде товар до водопою і з водопою. Скриплять коромисла під вантажем відер із водою. Тут, то там: Слава Йсусу Христу! Слава навіки!

З коминів угору здіймаються димове, як добрі духи. Над гостинцем до Жизномира, туди — над старовинною Липою Дорошенка, виступає на небо місяць у повні, на кобальтових оксамитах літнього неба.

Я йду—й місяць зо мною йде.

Я підтюпцем—і він зо мною.

Я надаю бігу—й місяць надає.

Я бігом—і він біжить.

Диво! Чудасія! Відкриття! Біжу, як легіт молодости, а місяць зо мною, як неуступчивий і збиточний сунерник мого лету...

Ге-е геп!..

Мить, одна, але я не знаю—що зо мною скоїлося?

—Та, чи не здурів ти? А то чий?..

Аж духа забило сусідці Олені, кричучи ці слова. А мене опам'ятує холодна вода з переднього відра, що добре хлюпнула на мене, коли

я, женучи задивлений у місяця, телепнув головою Олену, що несла воду.

Зима. Вечір. Потягнулись простори в білу темряву, в якій, мов зоркі очі, світло з вікон хат бе. Хати, як старі бабусі, закутані в загати. Зорі тремтять у небесах і холодом мінливо іскряться.

В хаті—затишно, тепло. Прийшов сусід, кремезний дроворуб, Микола Ющишин. Прийшов і господар Микола Мервек та й мовчаливий нанашко Тадевко, і мазур Юзеф, та й його жінка—груба Юзефова. Тато частує добрим тютюном. Мама сидить на припічку і теребить фасолю.

Буденні справи, клопоти, пригоди і, слово по слову, розмова сходить на “страшні історії.”

—От, мій небіжчик дід говорив,—а я був тоді, як от ваш...

І Микола Мервек показує на мене, на печі, де, з-над бовдура, видно лише мою голову, а в ній цікавістю і страхом палаючі очі. Я й молодший брат мій, як зачаровані, як закам'янілі, слухаємо.

—...що сам, на свої власні очі бачив у замку, отут у нашому, в отій найбільшій дірі, високого, в циліндрі пана, як сидів і люльку курив...

Ще нижче схиляю голову, щоб подивитись, із печі через вікно в ту “діру,”—колись, у сіру давнину, ця діра було високе до південного

сходу вікно!—в якій опівночі сидів “пан” та ще й у циліндрі, люльку курячи.

Дивлюсь на брата, а він на мене: трохи не щоденно, вліті, ми бавимось у тій “дірі.” Мовляв: видиш?!

*
*
*

Як оглянусь—далеко ж я відійшов!

І все далі йду й покидаю мої літа.

Ще трішки, ще рік-два-шість, а може й завтра, і з очей зникне шлях, що ним я пройшов.

І стане—

далеко,

давно!

А це давно влазить усе глибше, усе болючіше в серце, в душу, як терня вплялюється!

Мала, біленька, соломою крита, сільська хата, з двома вікнами—й обидва до сонця, до просторів, аж до Доброго Поля сягало моє дитинне око. В хаті—захисно, добре, як у мами з голівкою на колінах. Зо стін — небесно ікони глядять: Ісус Христос і Його Мати,—трохи не єдине придане, що їх, ці ікони, мама від баби дістала. А ці ікони вносили в хату все добро, тепло, радість і ясність життя!

Коло хати високий ясень, черемха і береза. Вдень—пташня й діти гаморили. Вночі—стиха шуміли дерева, біліла, як добрий сторож, береза і небо зорями до вікон заглядало.

Ця хата—

моє: далеко!

моє: давно!

Але я чую й чутиму:

Ой ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.

І ця остання нота “та-а-а” довго неслась у
нічних просторах.

Питається сон дрімоти,
Де будемо ночувати?

І смуток входив у душу, в серце.

Де хатина теплесенька,
Де дитина малесенька.

І тягнучи “...нька-а-а,” поправляла подушеч-
ку під головою дитинки.

Там будемо ночувати,
Та й дитину колисати.

І колисали цю дитину смутки й болі нашої
рідної землі!..

**
*

Ну, й на віщо та й кому я оповідаю це?!
Правда, може ще не всі наші люди затратили
ціль!..

В снажній синяві

...Знову несеш мене моя туго, приятелько невідступна, на моє Поділля. Знову я в сонці наших розхвилених просторів, у вологості наших лісів, галявин і балок; у шумі дзвінких і чистих-чистих джерел, он-там, біля руїн монастирка серед лісу над Стрипою; у вітрі буйнім і здоровім, що несеться понад ланами, полями, що пахне дивиною, братками, чебриками й соняшне-ситою божою кривцею. Знову я під небесною банею, що так високо—як великодній гомін дзвону, як радість моїх дитячих років—знялася, синявою наситившись.

Я йду обніжками, попри цісарку, в поле. За татом іду. Роси, земля, спів птаства і сонце, що зза Пишковице ізнялося, так пахнуть у просторі, що я ледве наздоганяю тата, продираючись крізь цю гущу.

Ось, тут липа Дорошенка, стара ж та розлога. В її тіні сидить лірник із Жизномира: про Татар і Турків, про ясир співає. Бринять струни, несуть правду, нашу правду, в ці простори. Коливає липа віттям. Гладить вітер сивий волос лірника. А у мене—щемить серце, як перепел під межею. Тони глибоко-глибоко в душу западають.

Біжу. На відгомін ліри спотикаючись, тата здоганяю.

Вже й Синій Хрест, при дорозі. Ми, праворуч—поринули в поля. Надімною—неосяжні небесні лотоки, а передімною—вузенька і далека доріжка, як стежечка, що в країну казки веде.

Ми вже й на наших полі, на суголовках. По-клав тато полуденок під куш, поставив баньку з водою. І на хвилину зупинився: поплив його погляд по цвітучих травах суголовками. А трави—новим, ситим бронзом у вітрі хвилюють, ясною міддю вилискують.

—Що з татом скоїлось? Над цвітом трав зупинився?—думаю.

—Чи ти, сину, чуєш, як ця трава тугим злотом хвалу Богу видзвонює?..

І шорсткою, спрацьованою долонею погладив туге злото.

Трави живіше захвилювали і хвилями в простір поплили.

А по травах нісся гомін пісні жайворонка.

Кончина діда Габра

Дивна була хата старого Габра, нашого сусіди.

То я й питався:

—Мамо! а чому хата діда Габра не має вікон до вулиці, от, як наша, а плечима обернена?..

Мама сміялась, щось мугикала до тата, а я далі ходив і дивувався: так сумно коло хати діда Габра, бо вона сліпа!..

А справді, то хата діда Габра не була сліпа й безмовна: її двері виходили на обійстя, вікна гляділи на стодолу, на стайню, кошницю, хлів і, городами, що простягались, бігли аж до Пудли, а далі до Примінгерового лану. Але ця хата для мене була немовою, понура, самотня, що не хоче на світ і людей глядіти.

Була вона, ця хата, стара, як і дід Габро. Стіни її низом помітно розкривувались, призьба осідала, хата в землю вrostала, а стара й почорніла стріха декуди повикушувана, бо, інколи, як дід не бачив, гнідий сіпав її своїми здоровими зубами.

Та й дід Габро, хоч іще високий був, але вже похилий, наче й він у землю вrostав, а на чоло в нього спадала рівно підстрижена гира, яку вітер розвівав.

Дід Габро, як мав хвилину часу, або в неділю

чи свято, в літі чи восени, стояв мовчки на порозі хати і якісь думи снував, на городи дивлючись.

Сумно-сумно було коло хати, глядячи на задуманого діда Габра. А в хату зайти, то нас, дітей, зовсім не манило.

—Станете та й перейти не дасте!—гостро шарне невістка, жінка дідового сина Тадевка, з скіпцем до корови йдучи.

Дід мовчки посторониться і знову застигає в думках.

Чи не думав дід за свою молодість, що швидко промайнула, за працю на цім господарстві, за свою вже покійну жінку, за свою старість, що вже таки знемагала його останки сил.

Але дід Габро своєю поштаттю, понурістю, як і його хата, дивний для нас дітей був! Інколи, розбавлені, загорнені сонцем і небом, вітром і чистими подільськими просторами, ми, коли надходив Габро, в ту ж мить втихали.

Бувало, в літі, ще лиш на день легенько займалося, а дід Габро, в довгій полотняній сорочці й таких штанах, ременем підперезаний, уже виходив із хати з горнятком води в руці. Набравши води до уст, ставив горнятко побіч себе на ковбана, похиявся і порскав воду на руки, вмиваючи ними лице. Потім, із мокрим лицем і руками, йшов у хату, тут наомацки й тихо здіймав із кілка обстрипану і шорстку верітчину і витирався нею.

На постелі, на лаві коло вікна, на припічку ще спала хатня челядь. Дехто потягався, смач-

но позіхав прокинувшись, світанок через вікно побачивши.

Дід Габро розправляв пальцями свою чуприну, виходив на своє місце на поріг сіней і, знявши очі в безмежні простори, поклавши на чоло стиснені три пальці, півголосом і спроквола починав:

—Во імя Отца, і Сина, і святого Духа. Амінь.

І “Молитв ради,” і “Царю небесний,” і “Отче наш” богобійно і достойно неслись у простори світанку, хапались за останній гомін зірок і з ними зникали, поринали в небесній невідомості.

Дід Габро кінчив молитву, а в хаті вже всі поставали. Невістка вже по кухні горшками совала, перед відходом у поле обід приготувляла.

**
*

Якось на весні, коли сади вже з цвіту осипались і теплий, осушний вітер гонив цими лепестками по всіх усюдах; коли зозуля, кукаючи, по брунькатих деревах у лісі над Лугами сновигала, а жайворонки запахи нашого чорнозему в божі простори ніс, тоді дід Габро таки знеміг, поклався.

Але не поклався в тій своїй старій, як і він, хаті, що він сам її будував, де він господарем був, а поклався у глухій кутку, далеко від дверей, під стіною, під жолобом у стайні, там, коло красулі.

Ні син, ні невістка на це нічого не сказали—ліпше, як у хаті, бо не заваджає. Вони не гово-

рили цього, а очима таке міркували. Син виніс та й кинув на старого Габра, свого тата, стару верету, щоб старий свої кости накрив.

Минали дні, тижні, а старий Габро лежав, упяливши очі в спід жолоба, та й снував безсилі думки, згоряючи, гаснучи. Єдина красуля, румегаючи, в темну ніч зідхала над його долею. Син заглянув або й ні до тата, невістка, якомсь наче від напасти, пішла старому дитиною Василем горнятко молока від красулі і шматок чорного хліба, та й уся їх ніжність до тата на цьому й кінчилась. Від зорі до зорі в полі, то хіба ж є час, сила, охота розшибатись над старим?

Інколи, старий Габро, коли всі були в полі, вилазив із-під жолоба і ставав на порозі стайні. Ми, діти, граючись на обійстю, з появою діда Габра, втихали. Хоч над нами була безмежна, добра і безжурна синява неба з сонцем, що з нами бавилось, але поява діда Габра проймала нас якимсь дивним неспокоєм і смутком. Його дебели і худа постать у грубій полотняній і розхрістаній сорочці і штанах, підперезаний ремнем, спокійні і великі та якісь жалісні очі, розкуйовдане волосся з соломинками в ньому, й те обличчя худе і сірувате, а над усе—мовчазність важка й моторозна! Мовчазність діда Габра була для нас страшна, він бо на нас дітей мовчазно і вперто вдивлявся. Тоді ми й не знали, що дід Габро за своєю юністю так озирався, тужив за нею, бо й він на цьому ж обійстю зростав, бігав, бавився.

Дід Габро зникав у темній стайні, сонце й небо знову ясніло, ми далі герцювали.

Якось, ми бавились, як звичайно, та й почули якесь муркотіння діда в стайні. Всі ми, з Василем онуком діда, зазирали до стайні. Дід Габро ледве чутним голосом, просив:

—Води!..

Побігли ми до хати й принесли дідові горнятко води. Дід понад свої сили підвівся на один бік і з трудом жадібно сьорбав воду. Ми стояли й мовчки гляділи на діда. Нечайно Василь верескнув:

—Гадюга!..

Ми втікали за поріг стайні. Перестрашеними очима слідували ми, як із-під леговища діда Габра виповзала гадюка—довга, чорна.

На наш вереск прибігла сусіда. Побачивши вужа, виволікла його гральми на двір, а тут, цвяхаючи, прутами засікли ми нещасного вужа.

**

Було літо, сухе літо. Сонце так пражило, що, казали люди, земля тріскала, розпадалася. Вже й по Петрі було. Ясним золотом пробігали хвилі стиглих ланів жита, гарячим бронзом шуміли ситі пшениці. Господарі клепали коси, справляли нові серпи.

Однієї днини на обійстю діда Габра заметушились. Син Тадевко і сусід Ілько перенесли діда Габра з стайні до хати. Вмили його, натягнули на нього чисту сорочку й поклали його на чисту постіль.

В хаті тиша! Така тиша, що чути, як дід Габро, не спускаючи очей з наостіж відчинених дверей, жде на священика.

В хату увійшла, ще засапана, невістка. Нахилилась до свого чоловіка, сина старого Габра, як сумління, як шепіт усмиреної душі:

—Зараз прийдуть Отець!—якось виновно ледве ворохнула устами.

Перший, що в хату прибіг радий і веселий та й до старого Габра припав, це був гомін дзвінка. Дід важко з полегшою зідхнув.

Священик увійшов у хату. Пана Бога поклав на столі. Наблизився до постелі, до хворого. Всі вийшли з хати.

В хаті було тихо й безгомонно. Щось півголосом священик говорив, молитву проводив. Коли сусіди й ми, діти, знов увійшли до хати, тоді очі діда Габра вже ясніли благим і добрим усміхом, уста поволі й достойно ворушились, обличчя зовсім спогідніло: він був готовий до далекої, незнаної дороги!..

Ми ж, діти, вже не лякались діда Габра.

**

А по смерті старого Габра, його син Тадевко, пересипав хату та й до вулиці вікна дав.

А третього дня...

П'ятниця

...Крізь густі й понурі хмари ще раз пробився промінь сонця у хвилині, коли над землею пролунало останнє людське:

Отче! в руки Твої передаю духа мого!..

І земля здригнулась. А темні, безсоняшні простори прорізала лискавка.

Лукавий род і фарисеї переляканими очима в блиску лискавки страшно один на одного поглянули.

Жах землю покрив.

А добрі—розбіглися.

Велика пустка і безпомічний жах і їх огорнув. У хатах затворились. Геть, поза людські оселі, як залякана твар, подались.

На Голготі чути плач Матері, подруг її. Найменший учень, який ні на крок не відступив із під хреста, стоїть терпінням онімілий.

І в цю нічну пільму терпіння—одних, жаху й непевности—інших, благообразний Йосиф Ари-матейський іде до представника імперської влади, до пана Пилата. Стає перед цим холодним виконавцем лукавої гри Тиберія і просить:

Дай мені цього странного, який немає й голови де прихилити! Дай мені цього странного, якого лукавий учень на смерть предаде! Дай мені цього странного, якого Мати, бачучи його на хресті завислим, ридаючи, голосить і по материнськи кричить:

“Горе моє, чадо моє!
Горе моє, світе мій!
Та й утробо моя возлюбленна!”

Пилат, відчуваючи ще на своїх руках холод води, годиться віддати бездушне тіло странника-чужинця благообразному Йосифові.

А лукавців і це злякало.

Адже ж Він сказав:

“...Третього дня воскресну.”

І в ту липку від пільми й жаху ніч біжать лукаві до Пилата.

Скажи—на гріб камінь важкий покласти! та й запечатай! та й сторожу постав!..

Пилат—і це наказав виконати.

Субота

Лукаві очманіло перемогу святкують. Але й тіні своєї лякаються: А що—як справді?..

Добрі ж—піднесли свій біль у ясні простори, передають собі Його з очей до очей, із серця до серця.

Їх біль встилається по землі, що прозябає до нового життя, сповняє бруньки на деревах, що ніжними лепестками тепло-весну звіщають!..

Неділя

Господи!

Сповни нашу землю, увесь наш край і добрі, зболілі душі й серця усього нашого народу світлом і блиском та силою Твого Воскресення, щоб і цей сучасний найважчий ворожий камінь на нашім гробі розсипався! І щоб ми в Твоїй силі і світлі єдиними усти заспівали:

Воскресення день—просвітімся люди!

Незмінно так само...

Небо, аж іскриться—зорями, як зубами січе!
Навіть селедин місяця приблизнув, такий мороз!

Весь простір у снігу—такий білий цей простір, такий безмежний і чистий, аж віддих вривається, гляючи на ці далі.

На снігу—безліч, безліч, неймовірне множество блискіток, як зірок, що місяць ними розсипається.

У селі тиша.

У сьйві місяця рожевіють світлами хат вікна. А вікна такі маленькі цих хат, у загатах.

Де-не-де з морозу трісне лата, то гонга кривлі хати. Де-не-де залає пес. Час до часу хтось дорогою швидко пройде і морозні дзвони рознесе по снігу. І знову—тиша!..

Я й сам не знаю, де так воно бувало, може ще й є, бодай—потайки, але є!

Чи по селах Борщівщини, Бучаччини, Камянець-Подільщини, Київщини? Чи на степах, на взгірках і в балках Людвиківки, Дерехова, Голендрів, Курдилівки, Скоморох, Сорік, Сновидова?..

Але в цій тиші Свят-Вечора я чую—співи лунають:

Ой, плясу-плясу, маю до кого
Дасть ми дівчина пів золотого.
Ой, дай же, дайже, як маєш дати,
Не хочеш дати—вижени з хати.
Чи коцюбою, чи кочергою...

За вами спів губиться у просторах, що наче
вдихають цей гомін у себе.

А з далів, до яких наближаєтесь, долітають
нові мотиви, з тим же настроєм:

Ой, чинчику-васильчику,
Посію тя в городчику;
Буду тя шанувати,
Три рази на день поливати.
Стояли горшки під лавкою,
Та й заросли муравкою.
Стояли горшки на полиці,
Та й заросли печерицев...

З долішнього кінця загомонів дзвінок: Цер-
ковне Брацтво з колядою йде! Здорові, огрядні
господарі. На них білі кожухи, що в місячному
сяйві білиною розпливаються, й ви добре ба-
чите лише чорні чоботи та й такі ж високі шап-
ки. Гурт стає під вікном нанашка Тадевка.
Один із голосистих відкашельнув і морозні про-
стори сповнились вісткою:

Ангел пастирям мовил:
Христос ся нам народив!
В Вифлеєм, місточку убогім,
З покоління Давида,
З Пречистой Марії!

З останньою строфою коляда втихає, а один
із господарів віншує:

...від Рождества до Богоявлення,
від Богоявлення до Воскресення,
від Воскресення до Вознесення,
від Вознесення до Святого Духа,
від Святого Духа до сто літ
най вам Господь дарує вік!
Христос ся раждає!..

Відчиняються сіняшні двері й голос господаря:

Славіте Його!

Взяли коляду, перекинулись деякими морозними словами й далі—в білі, іскристі, морозні простори! Несуть Різдвяну коляду—від серця до серця, від хати до хати, від села до села, від міста до міста, від Львова до Києва! Так само, як за Ярослава Мудрого, як за короля Данила, незмінно так само!—

Чи дома-дома бідная вдова?
Славен еси,
Наш милий Боже,
На небеси!
Нема ї дома, пішла до Бога!

Пожалітись пішла, ласки просити, бо вже дуже важко в розграбленій, зганьбленій хаті без батьків, братів, дітей, що розсипались по всьому світу,—по Америках, Австралії, Африці, Азії, по ненаситній Сибірі, важко без них жити!

Славен еси,
Наш милий Боже,
На небеси!..

А в Чертежі церква на горбку.
На бані—хрест похилився!

На мить одну!..

...Душу від суетного гамору відхиліть, дайте їй віддиху краси й туги: Бога дайте їй!..

Вам буде віддано сторицею!..

**
*

Весна! Ходіть в поля. Там, на онту доріжку, що пухка вологістю весни, поміж поля веться вона, доріжка, все далі й далі, аж ген до небосхилу, аж до днів нашої молодости.

Обабіч доріжечки озимина і ярина хвилює такою зеленню, яка лише в нас є: ясна, чиста, свіжа, сита.

В просторах пахне земля, наш чорнозем, напоений потом нашого селянина й кровю героїв усього українського народу. Возьміте грудку землі до руки, вона розсипається, добра, як благословення неба, а пахне синявою просторів і сонцем.

Киньте оком довкола: зелень і зелень—у безмежжя пливе. А село—поринає у біліні цвіту, мов у ангельських мельодіях предвічної пісні. Над селом, на пагірку, церковця—і хрест над селом володіє.—Над усім блакить, що юною, весняною снагою припадає до людини, до серця її і сонцем гомонить!..

Жайворонок—вирвав тугу і радість із серця

людини та й збився у височінь, ухопився за промінь сонця, майже непорушно, доторкаючи крильцями просторів, тче пісню Богові й людині!..

**

Йду звором. Обабіч здіймаються стрімко схили: праворуч Явірника, ліворуч Хомяка і Синяка. Схили збігаються до струмка—Женець. Хто Женця не знає, не знає й туги гуцульської сопілки. Він, Женець, чистий, прозорий, радісний, як туга дитини до Матері. Він—прудко, звинно, виблискуючи в сонці, то холодним плюскотом, радіючи в тіні, несеться, переплигує каменюки, — бризками брилянтів розсипається і водоподами, то каскадами шумить свою пісню красі наших Карпат.

Де-не-де пструг одібеться від прудкого плеса, блисне, мов гостре вістря, і знову пропадає у бурхливому струмку. Густа, молода зелень весни вкриває яругу-звір і милується леготом вітру.

А пташня—безлічні хори її!. Шуми струмка, легіт вітру, спів птаства, буйна нашою буйністю зелень і сонце зливаються в одну могутню музику життя. Блакить уся, як є, своєю найзнеслішою красою і снагою аж прагне пригорнутись до землі.

Здіймаюсь усе вище і вище. За мною—схил Явірника двигтить каменюками-кикльопами. Довкола мене кричить і довбе довбак, бе по ковадлі ковалик, замає хвостиком пастушок,

кує зозуля, по гніздах літаючи, а в гущавині короткими акордами дня трелює соловій. І безперервним бринінням мушня заливає простори.

Далеко, ліворуч, у зворі чути стрімкий шум струмочка, що від джуркала з-під Хомяка біжить до Женця.

Полонина! Простірна, далека, широка полонина, що єднає Хомяка й Синяка. Як найдорощий оксамит зеленіє полонина. Небо й полонина—два безмежжя. Я—невхопна частинка цього безмежжя. Тут—і ритму серця не чую. Душа ж моя—по всій полонині. Либонь, так почувався Адам у хвилині, коли Бог, Володар цих просторів, дунув у нього Духом своїм!..

Стрімкою стежиною, по каменюках, із однієї на другу скачучи, дістаюсь на вершок Синяка. З сусідніх, близьких і дальших верхів: Горганів, Довбушанки, Сивулі, Хомяка, Явірника, Говерлі, Петроса, Костричі, Попа Івана, Шпиць, Магури—несеться могутня, свята синяви просторів тиша, яка єднається з глибокою, далекою тишею зворів, стрімких долин.

І тоді, в цій тиші, самоті, заболить, защемить у грудях така туга, що спитаєте себе: чом же я не є білим цвітом онтієї горобини, що на стрімкій-стрімкій і неприступній стіні скелі, над стрімголовною прірвою росте і самітно—впиваючись росами українських вечорів, слухаючи гомону ясних зір—сонцем і небом радіє, у буйні ранки, в гомінкі дні?..

**
**

CODA:

1944-1953!

Ні блакиті, ні сонця, ні просторів. Цвіти весни—запах отрути. Зелень піль—сльози й кривава панщина для Москвина. В просторах—і на полях, і на степах, і в горах—брехня, облуда, лукавство, а з приходом ночі важкий і безрадний страх.

Де страх і брехня—людина перестає тужити!..

**
*

Лише на стрімкій стіні скелі верха гори, над неприступними прірвами маячіє неткнений—як і Вчора—цвіт горобини! І в нічній Божій тиші прислухується до гомону синів Української Землі!..

Сонце й евкаліпт

Весна!

Гомонить Львів. На Марійській площі вітер із сонцем грається у струмах фонтани. Поволі сунуть трамваї і їх дзенькіт відбивається від старих, старовизною потемнілих мурів Успенки, від її капітелів і зноситься дзвіницею угору.

Ідімо на Кайзервальд. Ці горби, балки, яруги — усе в молодій зелені весни. А он, у балці, як до с. Кривчиць, трьогомонно у синяву зноситься церковця Студитів.

З-далека бачу: сонце схилося й, заслухано та нишком, увіходить у церковцю. На проміннях сонця, що увійшло в мою істоту, входжу й я до церковці.

Подих столить і кадила, свята мовчазність ікон, до яких припало сонце, в золотих ризах священник, а над усім із хорів несеться:

Світе тихий, святія слави,
Безсмертного Отця небесного...

Сонце все нижче й нижче, по полу стелеться, небесною ясністю складає свої останні тони дня перед Всевишнім.

Над усім—Пантократор.

Сутінь, мов чернечий каптур, огортає простори.

**

Поза мури міста Риму, поза базиліку св. Апостола Павла, до “Трьох Фонтан” іду .Там бо живий, пагіркуватий краєвид. Там шумлять пахучі евкالیпти, спроквола шумлять, чисто і простірно шумлять. А їх шуми цикади мережать, польовими цвітами закосичуючи мою тугу.

Є тут і три церковці, і три джерела. Каже побожна легенда, що коли святому Апостолові Павлові стяли тут голову, тоді вона тричі ще від землі відбилася: та й ударили три фонтани.

З-далека, з поля, несеться пісня малої пастишки і, мов плесо джерела, тремтить у моєму серці.

З вітром

Шумить ліс, осінній і безлистий ліс.

Такий розпучливо пустий і самотній ліс.

Його душа—я з моєю тугою.

Піднімається крута, самотня доріжка, по ній розкинений хмиз, а все вкрите опалим листям, як забутою і відспіваною симфонією вчорашнього життя.

За кожним подувом їдкою, що на сірих і глухих хмарах прилетить вітру, осипається умерле, сухе листя.

Вітер гасає верхами дерев. А я сиджу на обніжку доріжки в затишку. Довкола мене в сухому хмизі порпаються коси. Де-не-де дотокрнеться цієї тиші синичка.

Верхами ж—*вітер*.

Переходжу на інше місце: з самотньої доріжки на самотній верх лісу, що понад полем. Сідаю на межі молодого смерекового лісу. І знову від вітру в затишку я заховався.

Гляджу на ниви, що вкрились свіжою, ясною зеленню озимини, милуюсь просторами лісів і піль.

Уперто, якимось аж сердито, змагаючись із вітром, коливаються високі смереки й сосни.

Тут же, біля мене, тихо!

Колись, і не так іще давно, в Сабінах, де

вітер жене, скаженіє, камінням мече,—я шукаю
усе скаженішого вітру, щоб шарпав, рвав, шма-
тував моє серце, душу, щоб знали вони життя
й цінили його.

Пізнав я й оцінив життя!

Сьогодні—я шукаю тиші. Тільки бо в тиші
можу я мою пошматовану душу, хворе серце
принести Богові.

І в бурях—я у серці Бога носив.

Але в тиші—я стаю середнєвічною пороши-
ною у стіп Бога.

Порошина ж—тишу мусить мати.

**
‡

Гонить вітер, той весняний, із полудня. І
валами, отарами сунуть сірі, круглобокi хмари.
Покрапляє дощ. Весна хоче прийти.

В діброві вже й голуб воркоче.

А за мною, сухим і жалісливим шелестом
котиться минулорічне листя. Воно біжить за
мною, ним вітер грається, як лиш сам захоче.

Вже на-провесні, а за мною осінь гонить.

Болить мене і дощ, і сірі хмари, і ті ще заспа-
ні й безлисті провесняні дерева, і самота лісу.
Але, найсуворіше болить мене безмежжя туги:
бути ще біля святого Івана в Лятерані й там—
припасти до останньої ступені сходів Пилата,
куди пройшла страсна Божественного стопа!

Оця туга, як каяття і докір, дуже мене бо-
лить.

Молитва барв і піній

Хочу тут говорити тільки про ту, й таку красу, що її оглядаючи, подивляючи, живучи в ній, я бачу й вичуваю в ній Бога.

Бачу бо наше життя кращим, ніж воно справді є!

То й болить мене лукавство, як натраплю на нього...

...Іду пляями, ген, на нашій полонині, що під Явірником. Чисті трави, буйний легіт вітру, що гзиться по цих травах, а вони аж вилискують у сонці. Благі цвіти—їх міріяди, й усі небом віддыхають. Бджоли, метелики, комахня по них літають і милують їх.

Небо й сонце без таких полонин не було б таке осердешнено-блакитне і глибоке, не було б таке життєдайно-палке.

Я ж здіймаюсь усе вище і вище, поринаю у ці безмежжя, мов у передсімки Всевишнього.

Надімною, ген високо, зачепившись за тон серця мого, зависнула птаха й на нерукотворних кимвалах виграє свої пісні!..

**

Я йду полонинами і верхами, злітаю очима в темні й вологі та холодні звори, поринаю у струми Пістинки, Рибниці, Черемоша й Прута

і, на стрімкій-стрімкій та високій скелі, тужу червоними грознами калини.

І в таке свято душі, що лине в рідні простори, можу ж я бути сам, без Михайла Мороза? Хто ж сьогодні глибше і болячіше тужить по наших горах і долах, як не Мороз? Хто барвами побожніше розкаже нам про красу нашого краю?

Мистецтво живе в щоденщині, у ясності і сірості. З цієї щоденщини воно черпає свої соки, є першим сприймачем усіх проявів нашого життя, є першим обожником природи, що нас оточує.

Мистецтво має давати це життя гарним, має виявляти повну його красу аж до нереальності; має давати людині відпочинок і приносити тугу до тієї краси; має, бодай приблизно, творити людині той рай, що вона втратила його. Це й є ціллю мистецтва і правдивістю його.

Бо, чи ж наші старовинні ікони, хоч і поставали з життя, реальні? Наші Марусі, Наталки-Полтавки; а Беатріче, Лявра, Дульчінея—правдиві? Так, правдиві, але в душі, в уяві, в тузі до ідеального мистців, що їх створили! Тому, ці ідеалізовані мистцями постаті живуть і житимуть, поки правдива людина тужить за кращим, за знеслішим, ніж те, що оточує її.

Михайло Мороз творить цей світ краси, знеслости, творить світ ясної туги, за яким наша людина шукає.

Наситившись ґрунями, полонинами, пляями наших Карпат, налюбувавшись барвами капчурів і фот їх мешканців, сповнивши свою душу

тонами флюяри і трембіти, Михайло Мороз, через кольор української старовинної ікони, через монументальність італійського ренесансу, через тонке й уміле сприйняття французького імпресіонізму,—дає нам силу, пал, красу й тугу наших рідних просторів.

За філософом сказавши: вже сам Творець дав мистцеві цю ласку—показати у своїх творах світ кращим, приманливішим, яснішим, ніж він—цей світ—є! Дати, хоч наближену, красу світу таку, щоб він був подібний до Господнього Раю, з якого Бог прогнав людину, покаравши її...

**
*

Інколи ж, згадавши ту святу хвилину, коли, десь ізза Пиляви, з-над степів мого Поділля, вранці, ще й літом, сходило ясне-ясне, невиданої краси грайливих і в росах іскупаних барв сонце! Як воно, крізь ізмаратове віття яблїнки, черемхи і ясеня, вливалось вікнами до малої, рідної, хлопської хатини...

Згадавши ту, в глибинах просторів часу пробринілу хвилину, я чую, як у душу відгомонам ніжно-ніжно проходить яснота виразу обличчя Мадонни делля Стелля Фра Беато, усміх Мадонни Бернардіна Люїнія, божественність Божої Дитини Амброджія Фоссано-Бергоньоне. Вичуваю, як самоцвітами грає "Фонтана сліз" Адольфа Вільдта, як гармонійно і аристократично йде в душі лінія, згиб Юрія Нарбута, Олександра Архипенка. В безслівнім порусі ру-

ки, що з глибини нашої зболілої землі з благанням підноситься до Пречистої Марії Діви, я чую молитву Михайла Черешньовського!..

О, як я—у цім нинішнім світі—соромлюсь, а то й лякаюсь цих хвилин глибокої ніжності й тонкості лінії і кольору.

Тоді—я шукаю товариства Миколи Жеваго.

На солов'їнім плесі

Один і все той же рефрен.

...А як ми йшли в поле “під соснами,” там під Жизномиром, то, вузькою доріжкою, крізь густий ліс ішли.

І вже та чорноземна вологість так ніжно пестила босі ноженята дитини.

І вже та весняна тінь, така ясно-ясно-соняшно зелена, так святково отулювала дитину.

І вже ті співи—їх злива, повінь!—птаства так сповняли малі груденята, що дитина аж присідала на дорозі в тузі.

—Мамо! не можу йти! Я сяду на камені під Бозею!

На хвилинку дитина сідала на камені, що на ньому, високо, стояла фігура Божої Матери, там, біля лісничівки.

В кущах—якось спрагнено, життєдайно, непогамованим палом і любов'ю—щебетав соловій.

А те щебетання—мов незримий, невхопний, дитині незрозумілий клубок—у груденятах ніло і щеміло.

**
*

Село Соснів потапає у ясних пухах-димах цвіту черешень, груш і яблунь.

Сонце зайшло і мякою рожевістю вийнуло ще по цім цвітоноснім гомоні.

Закопилив молодик свої гострі ріжки.

Десь там, у степу, за Пасіками, буйною луною покотився стріл.

На густій цвітом груші біля церкви швидким, юним темпом і шпарковито соловій щебече.

У грудях вояка спів тугою щемить і ятриться.

Зашипів лютий і розюшений московський гранат і з лоскотом, ударившись об землю, розірвався. Заскиглили відламки.

І знову—все втихло!

Так утихло, що чути тремтіння вечірньої зірки.

Соловейко далі защебетав—побожно і радісно.

А його щебетання слалось запахом цвіту садів по селі.

**

Молодолітній, подільський вечір.

Попід стріхи, попід тини, городами села Рукомиша втомлено послалась тиша.

В глибоких печерах святого Онуфрія прихистився шеліт молитви, що добрі серця склали її тут від соток і соток років.

Дещо дальше, по стрімкій скелі бризками, мов гомоном зоряних просторів, летить до-долу ясний і чистий струмок.

Бризкіт—відгомонює у старих, глибоких вікнах церковці.

За приходським садом тихо і безшумно пливе
річка Стрипа.

На березі—висока тополя.

У її віттях—останнє щебетання солов'я не-
сється: глибоким і прудким ритмом стелиться
пісня по арфі сільської тиші.

Під тополею—щемить серце молодого поета.

А в те серце, як у багатий і новий келих,
вливаються каскади тонів краси й туги.

**
*

Один і все той же рефрен.

**
*

На солов'їнім плесі брижі світанків промай-
нули.

З ВЕЛИКОГО ШЛЯХУ

СПОГАДИ

Могили серця

Чорна рілля ізорана, гей, гей!

Білим тілом зволочена
і кровцею сполочена...

Болить мене туга за тобою, Земле Рідна!..

Як згадаю бо ті глибинно-сині небеса над тобою, що в них горить таке щире, добре, наше сонце!

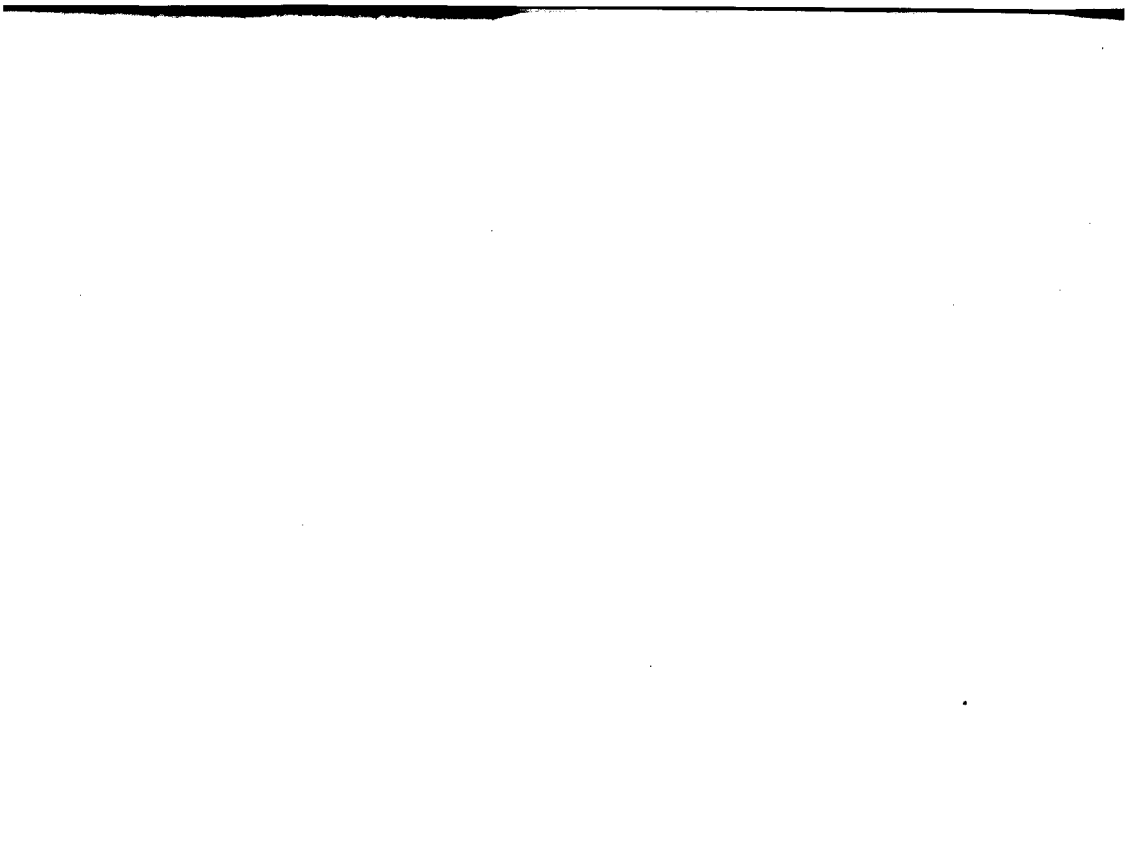
Як згадаю, як то в тих небесах пливуть білі хмаринки й несуть із собою гомін пісні жайворонка!

Як згадаю ті волошки, що в шумах вітру розмовляють із житами—

то так мені стає банно, що туга, як буревій гонить серцем, мов перекотиполем, по степах, полях, дорогах і стежках нашої України.

В таку хвилину лине моя думка, обнявшись із тим серцем, у роки наших кривавих походів за волю. Зупиняється на полях, на обніжках, на суголовках, у балках, на схилах гір: і схиляється над могилами тих, хто своє життя для Батьківщини склали.

Молоде життя—одне, друге, третє і далі й далі чергою, аж до неторкненого нікому небо-схилу. Як метеор блиснуло те життя, осяяло простори батьківщини й упало на схилах вер-

хів Кобили, Маківки, віддавши останню данину землі—кров, а Богові початок і вічність—духа.

А там, як зійшли на буйні доли—

над Золотою Липою, у с. Завалові, в тремтливих просторах материнкового літа, і в безвидну хугу зими, і в свіжо-вологому запаху весни, і в румяній та й далекосяйній осені стоїть могила молодого поета Івана Балюка, УСС.

В Соснові, на самому краю села, входячи від с. Вага, ліворуч на високому обніжку, при дорозі, стоїть могила, а на хресті напис: Северин Яремкевич, підхорунжий УСС.

Понад Стрипу, куди око сягне, села Богатківці, Семаківці, Соснів, Раковець, Бенева, Іщків, Розсоховатець, Маловоди, Хатки, Соколів, 1915-1916 роки, зливали УСС своєю кровю ті степи, ті поля; Весела, Пасіки, ген аж по Заздрість і Людвиківку та Панталиху, скородили своїми кістями свою землю, освячуючи її.

На вічний спогад, на весні 1916 року, висипали друзі високу могилу, що тугою довкола по надстрипних степах чорніла і з вітром говорила. А сипали ту могилу й наш полковник Грицько Коссак, і курінні отамани Сень Горук і Дідушок та й старшина і стрілецтво.

А у Вівсю, коло школи, на майдані, де лежали кості наших стрільців, і тут висипали високу могилу.

Вся слава і змагання завітчали могилу на Лисоні, в якій спочив і Осип Яримович, сотник УСС, той синьоокий, стрункого стану красень,

лицарських чеснот войовник, що з усміхом у бій ішов. Ця могила—синтеза боїв на тих сугорбах Золотої Липи в 1916 і 1917 роках.

**
*

А потім, прийшли дні ясні, ночі гомінні—зединились Львів і Київ. Було свято—осяйне і розлоге, страшне і трагічне! Сонце і бурезлами, “Вже воскресла!” і “Защо мамо гинеш?” Лицарі Кирило Карась, Іван Балешта і гуляйполе та неслава Нестор Махно, Омелько Волох.

Ми ж ходили в цім галасі—зривів “слава” і вибухів “бій сволоч.” Ходили на Київ і на Бердичів, на Гайсин і на Жмеринку, на Балту і на Коростень во ім’я нашої Ідеї.

Але—свої й чужі глухі були...

Землею українською ж, навхрест, із заходу на схід, із півночі на південь, стікала кров, падали тисячі, аж земля з болю стогнала.

І могили, всюди, куди лиш оком кинеш—могили: отаман Кирило Карась—Проскурів, поручник Іван Балешта—Білилівка, о. Яким Фещак, ЧСВВ—Чечільник, Лев Савойка—Жмеринка, сотник Володимир Стефанишин—Базар, сотник Хведір Черник—Мотовилівка, полковник Роман Сушко—Львів. І так—безконечна черга до нині. Українські Січові Стрільці на чолі цієї черги.

Ті могили—свідки наших зривів, змагань, нашої слави й дійсности.

Впали ми в нерівнім бою, але й наші свідки не встоялись.

Велика людина й демократ Юзеф Пілсудскі та й його учні—динамітом позривали, по вітрі порозкидали кості наших героїв УСС: у Вівсю, на полях Семаковець, на Лисоні, у Гіневичах.

Найдемократичніші ж демократи Леніна-Сталіна ще меткіші: створивши Крути, Базар і Винниці-Винниці,

—аж чорний ворон наш край укрив!—
не лише мертвих, а й живих із нашої рідної землі—України викидають!..

*
*

Візьму ж серце зболіле і здійму його у простири до Бога:

О, дай мені силу зберегти ці могили в моїм серці, й так, із болем, передати їх дальшим, наступним серцям.

Без могил—нема воскресення!..

*
*

Банно ж мені за тобою, земле Рідна!..

Наша легенда 20-го століття —1915—

Була весна, прудка і гомінка юністю життя і боротьби.

В Карпатах шуміли шуми, ті хижі і люті шуми, що від них цілі наші століття забагряніли і ссуть кров із серця нашого народу. На тлі синяви неба, над верхівям ялиць рвались і, шипучи, бризкали вогнем шрапнелі, вгризались у каміння гранати, а їх зриви жахливим реготом, мов дикі звірі, гнали, ховалися в бездонні, глибокі звори, прірви наших гір.

Початок офензиви. Квітня 24 німецька дивізія здобуває верх Острий і опановує шлях на долинах річки Опору. Московські війська, щоб звести на нівець ці перші рухи офензиви, ведуть на верх Острий чолові протинаступи. Та безуспішно. Тоді, московське командування приступає до іншого пляну: здобути верх Маківку, а здобувши його, від с. Рикова легше дістатись до німецьких становищ на Остроуму.

Українські Січові Стрільці,—після боїв за верхи Кобилу, Ключ,—нишком підходять до становищ на схилі верху Маківки. Серед реву гармат, зривів стрілен, серед тріскоту крісого вогню та нервозно тремтливих світел ракетів, лише одиниці, може, передчували і розу-

міли, що це,—від часів гетьмана Івана Мазепи, 1709 р.,—буде перший великий бій української військової частини проти Москви; відчували, що вони, УСС, творять нову легенду боїв за визволення України в 20 столітті. Нишком підходять курені. На чолі сотень і чет ідуть старшини: Б. Гнатевич, А. Мельник, А. Артимович, І. Каратницький, О. Яримович, Свідерський, Р. Сушко, Олена Степанівна, О. Левицький, Р. Дудинський, Семенюк, Яремкевич, Коберський, Будзиновський, Букшований та інші. І стрільці, а між ними виринають забуті, безіменні герої, чи ті, яких молоді постаті, їх рухи, очі, вираз обличчя й до нині вриті в пам'яті: Радович, Саджениця, Петрів, Кривий, брати Зітинюки; чорний і звинний Микола Лазарук, то Ілько Додюк, якого очі синявою неба усміхалися, Павлюк прудкий та непосидющий, Кермощук шибеник і співак гуцульських придибашок—усі вони думкою біля своїх хиж у Жабі; чи Дмитро Пижук і його краян із Обертину Григорука, співаки й радість сотні Чмоли, а пізніше Р. Сушка; здоровецький Панько Чортоломний, що, сопучи й кречучи, озирається уже під верхом Маківки: “Чи не допомогти якому ‘бенкартові’ нести кулі?”;—збитошник Павлусь із Галича, з якого збитків навіть суворий Володко Стефанишин реготався...

І вночі, з 28 на 29 квітня 1915, московські війська вдарили на становища Маківки. Закипіло. Лава за лавою московського війська посувається безупину: традиційна тактика: “У

нас та людей хватит’—очевидна. Стрільці—непорушні, зі своїх становищ—січуть. Тут, то там рукопашні бої чергуються з вибухами ручних гранатів. Гарматні стрільна рвуть рідну землю разом із молоденьким тілом стрільця, змішують їх, усе зливаючи кровю молодого серця УСС.

Врешті, московські лави починають розсипатися; одні загивають, інші в неволю попадають, а решта відступає. Бій тривав від 29 квітня до 2 травня 1915.

Московський напір натрапив на найтвердший, найопірніший спротив, на найтривалішу зброю—на ідею. Ідея—Україна! дала силу встоятися й перемогла!..

Зродилась легенда 20 століття: військовий бій за Україну!..

.

Вже 2 травня 1915 р. генерал Фляйшман у наказі по 55-ій дивізії, м. ін., каже: “...У найгрізнішій хвилині появились Українці... Запалені правдивим патріотизмом, із розмахом, як шумна буря, якій ніщо опертись не може, кинулись молоді, хоробрі сини цієї країни в обороні рідної землі на ворога й приневолили його залишити те, що він уважав за здобуте. УСС двічі рішили бій у нашу користь. Вони можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишаться в історії слава їхніх хоробрих діл та золотий лавровий листок в історії їхнього народу... Українці! З великою гордістю можете

глядіти на Ваші найновіші геройські подвиги. Кожен мусить славитися приналежністю до вашого Корпусу.”

.

Шумлять свої шуми ялиці в Карпатах та й несуть свої думи по всій Україні: Вчора, нині нащадкам розповідають: Ті, що тут лягли головами, були всяких партій, переконань і політичних пристрастей, але в серці їх на першому місці була єдина партія: Україна!..

•

Мой, бра,' не прослезі си!

...А з степових просторів, із напрямку с. Заздрости, гнала сліпа, безладна й темна хуртовина! Хуга свистала, звалами сніг несла, рвала сніпки з опущених і занедбаних хат і stodіл та й жбурляла ними в глухі кути села, або в самотні стрілецькі рови-шанці.

А на розпугті, в с. Соснові, недалеко фільварку над Тудинкою, стоїть на сторожі стрілець із сотні Зенона Носковського. Безформною, закутаною постаттю стрільця хитає ця безжалісна хуга. На рамені стрільця—кріс, із застромленим на ньому багнетом, якомсь глухо відбивається на цій скаженій білині сніговії.

Темрява—ні неба, ні землі. Десь від Богатковець гупає гармата, як ступа перед Різдом. У селі тихо. Тут, то там блимає світло в хатах.

Полк Українських Січових Стрільців стоїть у Соснові.

Вся осінь 1915 року проминула нам, УСС, у боях, інколи й у важких боях. Простори степів Панталіхи, поля сіл Золотники, Соколів, Раковець, Бенева, Семаківці, Богатківці, Іщків й Маловоди скроплені молодію, гарячою кров'ю УСС.

По останніх кривавих боях за Семаківці, від 1 до 6 листопада 1915, дали нас на спочинок

до с. Соснова, в перший боєвий запас. Бої зовсім утихли. А 20 листопада й Москалі не витримали степового зимна й хуги та й за Серет відступили.

Важка й прикра була ота зима 1915-1916 рік. Інколи, як прояснилось, зводили двобій лише гармати. А піхота—борикалась із снігами. Ми, УСС, від Соснова аж до с. Ваги відкидали з шляху сніг. А того снігу—височенні стіни, гори обабіч дороги.

Проте, як сніговії минали, село Соснів гомоніло молодістю. По всіх хатах, стодолах—сміхи, співи, голосні розмови. А блисне й розсиплеться по неткненій білині снігу сонце, то глянь, і вулиця оживає.

Важкою ходю, насупивши брови, он, пішов сотник Роман Дудинський. Легкою й полетною ходю, підсвистуючи якусь арію, промайнула струнка постать хорунжого Тадея Ковалика. З дещо піднесеною бородою і так же пересуненою з-над чола шапкою пішов поручник Андрій Мельник. Дискутуючи на літературні теми й розкладаючи недбало руками, іде четар Петро Франко з хорунжим Софією Галечко. На порозі своєї квартири стоїть четар Юліян Нестайко і, стиснувши уста, дає суворого прочухана Панькові Чортоломному, щоб він не “дер лаха” з наймолодшого стрільця, 15-літнього, Синенького; а на це Панько регоче, аж луна селом котиться. Львівська дитина стрілець Цястечко несе на шнурочку пляшку—йде до кантини. Григорук, побачивши його, кричить за ним:

—Цястечко! Шкода твого ходу! Кантиняр більше горілки тобі не дасть. Йому курінний заборонив продавати її тобі.

—Та що ти кажеш? Та яка горілка? Ти не бачиш, же фляшка на шнуречку! По... нафти іди!—глузливо відрізувався Цястечко.

З хати “Пресової Квартири УСС,” що по судівству Управи 1-го Куреня, при бренькоті гітари, несуться буйні та безжурні сміхи Ромка Купчинського і Льоня Лепкого на дотепи Осипа Сорохтея і Янця Іванця.

Приходив кінець грудня. Відгортання снігів, вправи, там на толоці між Сосновом і Хатками, біля Полкової Управи,—все те вже набирало різдвяного настрою.

Що ближче Свят-вечора, то глибше в серце вливалась туга за рідними, за своєю хатою, за селом чи містом. І ця туга приходила з білосоняшних просторів Поділля, а вночі спливала з тремтливими струмками ясних зір.

А в день Свят-Вечора сонце залило небесні й земні далі. Вимело хмари з безмеж неба і з душі стрільця. Стрілецьтво приводить до святочного ладу зброю, квартири, одягу. Роеві зазирають у всі кутки, щоб не лишилось нічого несвяточного.

В кухні Дмитро Савчук, із іншим “шміраком,” ліпить вареники. Вістун дня Павлось зауважно каже до Савчука:

—Дмитре! Та май милосердя. Цей же пиріг, як стрілецька шапка!..

—Ге-е! Якби я робив отакі панські “філю-

терки," то я б і до нового року не скінчив тих пирогів робити на цілу сотню. А так, кожному по два та й най му си від них рука вгинає!

На подвір'ю, напроти вікон, стояла польова кухня—в однім кітлі варився борщ, а в другім кипіла вода на вареники.

На небі замерехтіла перша вечірня зірка, а в хаті, на квартирі, кожного роя, засвітили свічку, що її в кантині купили. З кухні принесли кутю, борщ, вареники, кожен для себе свою порцію, і чверть польової пляшки руму.

Стрілець Ілько Павлюк, із Жаб'я, відкашельнувши, зауважив:

—Гей, мой, хлопне! Та бис си перехрестив перед светою вечерою!

—Товариші! Та добре Павлюк каже,—докидає роевий Дмитро Пижук.

І кожен перехрестився—спільно помолились. І їли святу вечерю, дайбожились до руму, а серце набрякало тугою свят-вечірньою!

—Гей, браття! А що там наші дома, тепер?! —зойкнув Стах Хомяк.

—А ти, мой, бра', не прослези си!—гірко картає його Іван Кермошук.

За здоровля, за наші родини!—підносить польову пляшку Лазарук.

По вечері, як велить звичай хвилини, пролунало:

Бог предвічний народився!

Синьоокий і рум'яний русявець Дмитро Пи-

жук, прижмуривши очі, дзвінко витягав ті високі тони коляди.

І з кожної хати неслась коляда!

Зносились у ясні, зоряні простори! Тремтіла мірядами тремтінь душі стрільця і чистими тонами-спогадами сідала на покутті за родинний стіл, коло традиційного Діда, та й у вологі очі свого тата, нені, сестри, брата заглядала!..

А на шибках вікон креслив мороз казку!..

“Малчать!”

Рік 1916, половина серпня. Наші боеві становища біля села Потутори, понад річку Ценівку, на схід від села. Від вчасного ранку гостра перестрілка з Москалями. Рішучий бій закипів пополудні. Москалі, перейшовши залізничий шлях, що на Бережани, стали атакувати наші становища. Роман Сушко, тоді наш сотник, пізніше полковник української армії, у постійній увазі на розвиток бою, ходить здовж становищ. Серед нас уже є багато поранених, гине четар Нагаєвський. Всі наступи відбиваємо, в першу чергу крісовим та кулеметним вогнем і ручними гранатами. Цільно, хоч рідше, бє наша батарея гармат із-за Золотої Липи. Смеркається, бій загострюється, кипить, мов у кїтлі. Раз-у-раз вилітають угору світляні ракети; несуться голоси команди, стогони ранених. Над усім—запекла впертість: не пустити Москалів через річку. Ніч починає гнобити темною непевністю. Лівобіч—стовп полумя раптовним червоним криком піднявся в простори: запалало село Жонівка. Від запасної чети хорунжого П. Дорошенка, що яких сорок кроків за нами, прибігає стрілець і доносить: наша сотня оточена. Сушко дає наказ—боронитись, поки не прийде допомога і розібе перстень ото-

чення. До яких п'ятнадцять хвилин, сильно натиснувши переважаючими силами з-заду, Москалі розбивають наш невеличкий оборонний перстень і счиняється метушня, крики, біганина. Сушко ще крикнув: товариші за мною! і подався понад окопи бігом, у сторону с. Потутори. Дехто побіг за ним.

Побіг і я за Сушком. Несподівано, з картоплиння підноситься велика постать, рівночасно падає на мою спину сильний удар прикладу кріса, який збиває мене з ніг і я стрімголов лечу в окіп, понад який я біг. Наді мною стоїть трьох Москалів, з штиками на моїх грудях—я попав у московську неволю.

Пожежа с. Жонівки, безперервний блиск світляних ракетів, наших і ворожих, освітлюють поле бою. Москалі кричать, збираючи до купи вже полонених наших стрільців. Бачу: хорунжих Андрія Дрогомирецького, Петра Дорошенка, підхорунжого Роздольського, вістуна Ромка Старчука й інших. На душі перестає гіркнути та й сором менший: я не сам.

Перейшовши в брід... по шию річку Ценівку, в шуварах, ми оглянулись по наших гурті—було нас до сорок усіх. Нам треба було перейти ще головну лінію московської резерви, що лежала здовж залізничного шляху Потутори-Бережани. Ця резерва розпізнавши нас, що це полонені, відкрила вогонь, таки з-близька, на три-чотири метри. Конвой, ті що нас супроводили, став кричати: "Ета пленние!" "Так что же? Стрелять їх, етакую сволоч!" була відпо-

відь. Від цієї стрілянини дехто з наших згинув, декілька було поранених.

В Підгайцях, збірний пункт полонених при московському штабі корпусу. Нас усіх—ріжношерстних народів австрійської імперії—полонених, до дві тисячі, може більше, зібрали на якійсь площі за містом, голотіч. Тут перебули ми один день. І під захід сонця приїхав відділ кінноти, донські козаки. Сказано було сформуватись у чвірки. Голодні, стомлені, невиспані, вичерпані походами й боями,—все це рушило в дальшу дорогу на Бучач. Довкола оточила нас кіннота. Хто лише, з перевтоми, виснажений, майже несвідомо вихилився з чвірки, на того через голову падав важкий удар московського нагая з відповідним московським епітетом-лайкою. Несчасника заливала кров і він, опам'ятавшись із перевтоми, втікав у середину чвірки. Але другий такий самий удар примушував його ставати на своє місце.

Переходили селами. Наші селяни, побачивши своїх вояків, надто — Українських Січових Стрільців, виносили молоко, квасне й солодке, хліб. Але кожному з нас, із потрісканими від спраги й голоду губами, було найкращою мрією, бажанням: загасити жахливу спрагу! Ми були б були щасливі і втихомирити нашу спрагу водою, до якої нас не пускали наші “конвоїри,” а тут—молока виносять! Але мрія лишалась мрією людини в московському ясірі, а на селянок “налітали,” мов хижі супи, донські козаки й нагаями прали їх та розганяли, а

молоко виливали, хліб, яйця й сир розкидали й забороняли їх підіймати—ні нам, ані селянам.

Врешті, вже й у Гусятині, на східному березі Збруча. Наша валка полонених знову, переночувавши голотіч на майдані, одержавши скромну пайку хліба, цукру й “кіпятку,” була вишикувана в лаву. Військові урядовці переходили повз наші ряди, тут-там зупинялись, перевертали в наплечниках останки залишеного полоненому “майна.” А потім, підійшов один до мене:

Пан! бері тваї речі, пайдьош са мной!

Мої приятелі-стрільці були певні, як і я, що на допит беруть мене. І тихо наказували: тримайся!

Привели мене до канцелярії—як я пізніше вже знав—“управління 26-го тилового етапа Югозападного Фронта.” З конвоїром лишив мене чиновник біля дверей, а сам пішов до начальства. По хвилині начальство висунулося—товсте, грубе, на зріст мале, червоне, в синіх окулярах—і спитало мене:

—Ти хто такой будеш?..

Не розуміючи запитання, я мовчав.

—Ну, мадьяр, немец ілі кто такой?..

—Українець!..

—Как?

—Українець! — з деяким притиском повторив я.

—Не панімаю.

—Їх у нас, ваше високоблагородіє, зовут ма-

ларосами!—пояснив один із урядовців канцелярії таки від свого столика.

—А, харашо, так ти рускій!—зраділо начальство.

—Ні, Українець!—заперечив я.

—Дурак!—подразнено буркнуло начальство. І додало: Ти остайошся здесь на етапе, на работе...

І направилося начальство відходити, але я швидко випалив:

—Я не лишаюсь, я йду з моїми товаришами туди, куди йдуть вони.

—Ах, сукін же ти син! Малчать!—зарепетувало посиніле з люті начальство.—Под караул ево...

І я пішов під караул, і мусів мовчати.

Бо в московському ясирі полонений це істота без ніякіської своєї волі; вона є сірим числом у безконечній черзі безвільних істот.

Незабутня осінь

—1918—

Була осінь, пишна осінь! Усю Буковину жовтень розмалював палкими мазками червонолистих черешень, жовто-листих тендітних берізок, додавши карміну яблуневого листя. А воно, оте листя, осипалось і, мов цвітами, встеляло зелені килими трав. Хати, як звичайно на Буковині, усі такі вже харапутненькі, що на тлі широко розгорнених, травною засланих подвір і сіножатей, як цяцьки пишались.

Ми, Усусуси, поворотці з московської неволі, стояли постоем у селі Виженка біля Вижниці, а кіш УСС стояв у самій Вижниці. Від ранку до полудня ходили ми на вправи, що ними проводив живий і постійно розсміяний поручник Михайло Девосир, а пополудні на військові теоретичні виклади.

Бувало, увечорі, на нашій квартирі в гуцула, посідаємо на лавиці та й говорячи, дивуємось, що “якось то все робиться надто поволі.”

—Вже ж у краю усюди є приготовані відділи наших молодих людей, інтелігентів і селян, перебирати владу від Австрії!—тихо міркує підхорунжий Василь Заставний із Юзькович.

—Ге! та я, мой, таку перевів зицирку в себе дома з тими нашими інвалідами цивілями, що ви б не повірили. Їм—лиш дати знак, та й австрійська влада складе зброю!—докидає вістун Дмитро Савчук із Коршева.

—А ви думаєте, що я, під наказами поручника Юліяна Нестайка, у Бучачі, не втяв того самого?—не стримавши скромности, вибухаю і я.

На дворі, з-далека, шумів Черемош, по схилах верхів шуміли ялиці, в загорожах бляєли вівці, а в небесах цікаво кліпали зорі.

Гарячіші з нас не втерпіли! Яків Малахівський, Осип Когут, Ромцьо Веселовський і ще там хтось із ними, пішли до Кошового Отамана Никифора Гірняка з домаганням:

—Починаємо революцію! Доки нам соромитись перед Києвом?..

За днів, либонь, два чи три, вона, революція, прийшла; напевно без нашої “інтервенції” уже ждала в “Народньому Домі” у Львові на хвилину, коли скажуть: починаємо!

Все ожило! Всі торжественно вігались, любовно у-вічі собі зазирали, жовто-блакитні кокардки собі на серця чіпали. А увечорі, того ж дня 1 листопада, ми в Снятині доставали увесь виряд, одяг, зброю й харчі, і таки на стації у Снятині роззброювали австрійські полки, що верталися з України.

І, далі, таки в ту ж ніч, подалися ми на Львів.

—У Львові влада в наших руках!

—Поляки повстали проти нас!

—Бої з Поляками почались вже!

—Але Львів *наш!*

Так гомоніли Усусуси.

Прибули ми до с. Старе Село на шляху до Львова. Тут була наша база постачання. Командантом був тут рухливий, нестомний, усюдиприявний і “штрамака” сотник Юно Навроцький. Бувало, передрімає декілька хвилин таки тут, у котрійсь стаціній кімнаті і знову відбирає й дає накази.

—Поляки на Перзенківці!..

Наш відділ дістає наказ: негайно їхати на Перзенківку і зайняти її. Сідаємо до—тут же з дерев'яних брусів—спорудженого “панцерника-поїзду.” І їдемо. За Сиховом підїжджаємо тихо, поволі, безпечно. Сонце заходить, холодне. Обабіч, насипами, йде наша стежа. Наблизившись до стації Перзенківка на віддаль нецілих 500 метрів, наша “панцерка” відкриває раптовий вогонь, а ми, побіч насипами, спішно наступаємо.

Ми зайняли стацію. Поляки відступили за перший міст.

Незабаром приходить іще невеликий відділ нашого війська нам до помочі. По наказу головного штабу з “Народнього Дому” зі Львова командантом відтинку Соکیلники-Перзенівка-Стрийський Парк стає поручник Михайло Девосир. Від нього дістаю наказ: негайно обсадити лінію—від стації Перзенківка, доріжкою попри віллі, до Стрийського Парку.

Наказ виконую.

...Інакше склалось

Великдень 20 квітня 1919 року святкували небо й земля. Перші бруньки вкрили сади й ліси, зелень послалася лугами й майданами. Небо й сонце зливались із такою ж онебесною землею і людиною: був бо Великдень Божий і наш — самостійної й Соборної України.

Частина, трохи не половина, учнів Старшинської Школи в Золочеві дістала святочну відпустку, а ті, що осталися в казармах, пообіцяли собі гідно й по-вояцьки відсвяткувати Великдень. А якось так воно тоді випало, що “маркіранти,” “оферми,” “бандури” зголосились на ту відпустку, а ми “штрамаки,” “хлопці-шустка,” “своя шайка” зовсім свідомо, задля цієї вибраної кумпанії, до відпустки не зголошувались.

А кумпанія, справді, дібрана була. Сіль її, зміст, хорунжий Стефко Терлецький, хор. Василь Солодкий, Василь Руденко з Харкова, Ткаченко з Полтави, хор. Юзко Типкевич і, завершення цього гурту, четар Михайло Гайворонський, який перебував тоді в Золочеві. Кожен із нас мав у місті своїх знайомих, приятелів, симпатії, з якими марив провести свята.

Ранком, на Великдень, після наказу і снідання, якого й не всі їли, на свячене яйце ждавши,

Школа військовим ладом пішла на Службу Божу до парафіяльної церкви. Церква була вщерть заповнена й обляжена вірними довкола. “Христос воскрес” — щире і з серця, добром хвилини сповненого, неслося в простори та й ще більше розяснювало цю нашу, українську, глибоку блакить неба.

По Службі Божій, виходячи з церкви, трохи не кожен із нас, моргнувши до знайомого, приятеля, “симпатії,” дав знак, що на “свята” прийде.

В казармах “шміраки,” застелили столи, вже приготували свячене. Прийшов і наш командант Школи, отаман Фещур, суворий, але справедливий; прийшли й усі наші професори, були й обидва від вправ інструктори. До яйця, масла, м'ясива й іншого яствія, долучилась і горілка, правда, дуже докладно вимірювана суворим оком отам. Фещура.

Побажавши собі взаємно, випивши і закусивши, пішла братва в танець. Інструктор булавний Венгжин аж шаблю жбурнув у кут, щоб із В. Руденком гопака піти. А Стефуньо Терлецький і всі ми приятелі його, нетерпеливилися:

— Стефку! та вже ходім, бо ж нас чекають із свяченим!..

— Та потерпи! Нехай Фещура вирве, тоді йдемо,—прошепотів Стефко, додаючи: Думаєш, голопетнику, що лише ти запрошений на свячене?..

На дворі ж була така погода, що оте небо й

весняні подихи просторів так вялили серце молоде, що треба було вояцького зусилля, щоб опануватись.

—Стефку! Ти лиш пожди, як Фещур, замість попрощатись, у танець піде!..

Таке мамрив В. Солодкий, а Стефко Терлецький міряв його поблажливим оком.

На цей гамір, співи, танці увійшов до залі вояк і, пошукавши очима, підійшов до отам. Фещура та вручив йому листа. Якось відрухово гамір втих. Отаман Фещур перебіг листа очима, хвилинку подумав і в ту ж мить:

—Панове! На жаль, військові події не знають ніяких свят—строге поготівля, спакуватись і, з наплечниками, готові до вимаршу, на площі “в кізлі кріс,” ждати дальших наказів. Поза казарми не вільно виходити.

Цей наказ був, як зимна вода на розпалені голови молодих старшин і кандидатів на старшин; весна свій запах втеряла, небеса своє сяйво приглушили.

Всі ми розходились до своїх кімнат, а Юзко Типкевич на ввесь коридор:

—Ну, а що ж буде з “симпатіями,” що ждуть... із свяченим?..

Молодість реготом відповіла на цю заввагу. Але Стефко не втерпів і:

—Що ти, бездушний мамуте, розумієш?..

На це залунало ще більшим сміхом, але Юзка чорні очі блиснули злосливим сміхом, він бо знав, що добре трапив своєю заввагою.

За десять хвилин ми стояли на майдані ка-

зарми при “в кізлі кріс” і тужно споглядали на браму казарми, що вела до міста й ловили гомони вулиці, кожен вистріл із великодного ключа, прикро відгомонував у серці.

Простояли ми так до вечора. Одержали ми ще й додаткові харчі, повечеряли.

Засумувала й природа з нами: хмари вкрили небо, війнуло весняним холодом, став і сніг із дощем падати. А пізнім смерком уся наша школа, що не пішла на відпустку, щоб гідно Великдень відсвяткувати, молодими і стрункими чвірками маршувала в напрямку залізничної стації Золочів. А щойно в поїзді, за Тернополем у Богданівці, відкрили нам напрям і ціль їзди: большевики, на сам Великдень, зайняли несподіваним нападом Підволочиська— треба большевиків викинути за Збруч.

Уночі, пізно, в ту густу й непроглядну, мокру й холодну темряву, ми увійшли до міста Підволочиськ. Одна частина нашої школи обсадила— разом із відділом пор. Дмитра Квасниці— стацію Підволочиська, а друга частина пішла в напрямку с. Мислова.

До ранку, Світлого Понеділка, большевики були викинені за Збруч.

А жаль у серці, що ми не пішли тоді на свячене, лишився лише в листах— симпатій до нас і наших симпатій!..

Невинна інсубординація

...У важкім і завзятім бої здобули ми Березовицю Велику. Було це либонь 10 або 11 червня 1919. Згинуло там декількох стрільців нашого, тоді V, Куреня, X Бригади. З моєї чети впало двох стрільців. По кривавій Березовиці Вел., Тернопіль прийшов нам легко, без ніяких жертв. Із Тернополя ми гнались далше за Поляками, що панічно втікали, лишаючи за собою гармати, кулемети, масами набоїв, а то й конфедератки, що валялись по ровах.

Хилюлось сонце за ліси, як ми входили в якесь затишне, усе в садах і зелені, подільське село. Сонце якоесь так радісно сипало золотом, що, здавалось, аж переливалось у душі, в серці молодому. І гнав вітер—городами, вулицями; гонив білими, мов сільські верети, хмарами по небу. Зайшло сонце за ліси, а ми розквартирувались у селі.

—А ти, друже,—говорив до мене мяко, але рішуче мій курінний Михайло Дацків,—підеш на заставу.

І витягнув мапу, показав мені, в якому місці має стояти моя заставка: було це серед лісу, по якому ще вештались переполошені останки розбитків польської армії.

Зібравши моїх хлопців і взявши з собою

польовий телефон, я подався на місце застави.

Над лісом палав іще відгомін сонця. Ознака — зимна ніч. Пригадую собі — мав я широкий військовий плащ, на рамені добрий кріс “штуц,” в руках палку, а в наплечнику одна пара білизна й набой та повно книжок.

Зайшли ми на місце. В лісі сутінки вже снували якусь тоді добру, солодку тугу. Там, де я мав тримати цю заставу, було це місце серед лісу, куди проходило декілька лісових ліній-доріг. І гущавина. Ми розташувались за гущавиною, зараз при розгалуженні доріг. Навязав я звязок із іншими стежами, інших куренів, на право, на ліво. Були вони від нас доволі віддалені. І, розставивши стійки, давши їм вказівки, ми посідали на суху серед лісу траву. Спорудили й телефонічний звязок із курінним штабом. Слухавка одна в мене на вусі, друга в телефоніста.

— Гальо! “Діброва”! — кличуть мене.

— Тут “Діброва”! Хто говорить? — відповідаю і питаю.

— Тут “Плай.” Слухай, друже, уважай, бо ніч темна і, як видно, буде холодна. Одначе, сидіть спокійно, ніякої ватри не кладіть, бо там можуть крутитись Поляки.

Смерклося, потемніло, потемрявіло. Час до часу верхами лісу шугляв вітер. З-поміж віття цікаво і збиточно зазирали зорі. Ми сиділи і стиха щось оповідали собі. Звязок від кулемета до кулемета й до інших застав ішов щоразу. Інші застави висилали звязкових до мене. А

ніч глуха, глибока, а з нею приходив холод; всі ми були легко одягнені, а були між нами й такі, що й плаща не мали.

Моїм заступником був Степан Опришко, учень перемиської української гімназії, уже по maturі. Малого росту, непоказний, блідавий на лиці, русявий волос. Де він сьогодні, який він сьогодні, що з ним? Тоді був це тихий, чесний, обов'язковий, мовчаливий вояк. Він ніколи не то що відворкував, коли на нього було накладати якийсь обов'язок, а виконував наказ точно, радий, що його вибирають до даного завдання. Це був той сірий, скромний, повен обов'язковості і посвяти вояк, на якому спирається кожна армія, зокрема—на фронті.

От-так, куняємо всі в тому холоді, а докола нас крадьки ходить сон і за повіки ловить. Врешті, Опришко й каже:

—Знаєте що, пане хорунжий? Я вже буду уважати, а ви переспіться, хоч трохи. По цілоденному марші, а тепер у цьому холоді, втома таки добре дошкулює. Передрімайтеся! Ляхи тепер у такому стані, що їм і на гадку не приходиться пхатися до нас.

—Рада твоя, Степане,—кажу,—не погана. Добре, я так на пів години передрімуюсь, але ти вже будь дуже сторожкий і звязкових висилай.

Заложив я собі на вухо одну слухавку, а другу дав телефоністові, скулився я в три погібелі під грубий конар дерева, щоб захищав мене від вітру, натягнув я на себе мою мантилину

і в ту ж мить захріп. Був би я спав може й до ранку, бо Опришко не думав мого сну переривати, але раптове дзижчіння апарату й крик у вусі:

—Гальо “Діброва”! “Діброва”!—прокинуло мене, як ошарашеного. І бачу—згідне з наказом—неймовірне! На чотири метри вгору весело і молодечо палає ватра. У яскраво-черво-навім сяйві, що криком бе у мої заспані очі, бачу моїх стрільців, що сидять і гріються. Телефоніст, у ту хвилину, коли я прокинувся, передавав слухавку й трубку Опришкові. Блискавично вириваю з рук Опришка трубку і:

—Тут “Діброва”!

—Кличе “Плаї”! Слухай, це в тебе горить ватра?

—У мене? Ватра? Та що це ви пане курінний?—тихо й поважно відповідаю, кидаючи прелютим оком по Опришкові, що спантеличено глядить на мене. До трубки говорю півголосом не з обережності перед ворогом, але, щоб мої стрільці не чули цього конструктивного прикладу брехні.

—А далеко від тебе той вогонь, і що це власне є?

—Вогонь у напрямку ворога, перед нами. Висилаю туди стежу.

—Стежі не висилай, бо вас там за-мало починати якусь перестрілку, а постав напереді скріплену стійку.

—Слухаю! Наказ зараз виконаю!

—Та чи ти не здурів, Степане? Та ж можуть

нас Поляки оточити!—висипався я на Опришка.

—Ні, пане хорунжий!—преспокійно відповідає він.—Це вже добра година, як ватра горить. І вам було тепло спати, а нам тепло сидіти. Була тут наша кіннота-стежа, що вернулась із розвідки від ворога: яких добрих десять кілометрів перед нами й слух пропав по Поляках. То ми й розложили вогонь. А кіннотники принесли оце хліба, масла, ми разом зіли, ще й для вас ось тут є. Кіннотники подались із звідомленням до штабу нашої бригади.

По такій тираді я утихомирився. А ватра горіла передімною, приємно жактіло теплом по обличчі. Передумавши, я передав звідомлення кіннотників до штабу куреня.

Незабаром дихнув перший ранній легіт і став стягати зі сходу перші серпанки ночі. Зблідли й погасли зорі. А коли сонце, позіхнувши, простягнулось по верхівях лісу, по далеких просторах синяви, тоді я зібрав хлопців і подались у напрямку села, в якому стояв курінь. Хлопці співали пісень і приговорювали до ще заспаних дівчат, що йшли в поле.

А про інсубординацію ніхто ніколи вже не згадував. Щойно, в Україні, після бою за Котельню, коли мої хлопці гарно списались, я таки не міг довше носити тієї прикрої, хоч і невинної інсубординації, та й признався курінному.

—Маєш щастя!—сказав на це курінний коротко і значуче.

“Через Київ на Львів”

Друзям Групи Схід, X Бригада УГА—
присвячую.

Сонце до заходу йде. Здоровим і дужим простором палають, золотистими збіжжями в сонці хвилюють поля. По снажно-блакитньому небі поволі пливуть білі, легко карміном забарвлені хмари. На узгір'ї, серед піль, стоїть білий хрест, а біля нього стежа вояків Української Галицької Армії. У далечині—зелень, а в ній тихо потапає галицьке село Шидлівці, і ясніє спокійне плесо річки Збруч, через яку на лівий берег переходять частини УГАрмії.

Ось, це чудова картина супутника з Велико-го Шляху Івася Кучмака, на яку я й дивлюсь оце: вона й спонукала мене накреслити цей короткий спогад із 1919 року.

**
*

Було літо, добре літо, наше літо. Дні такі просторі і ясні, такі палкі і безмежні, як любов Бога до людей. А ночі—о, вже як роси перепілкою стелились по тій нашій землиці, то небо з своїми зорями припадало до нас і милувало нас своєю життєдайною прохолодою, у якій зорі джуркальцями грали.

А в нашому краї було велике свято: воля, незалежна Україна. Ми ж, сини її, бились за неї, боронили її. Бились за Львів, а потім—Чортківський Пролом і знову офензива на Львів.

А було це все в незабутнім 1919 році.

**
**

Застава стоїть біля могили о. Маркіяна Шашкевича. З могили—вид аж до Львова.

У стіп могили—Білий Камінь, с. Підлисса з дубом о. Маркіяна на приходстві, а он, недалеко й с. Белзець.

—Гальо, “Гаврило”! З Красного, зо стації, виїхала польська панцерка. Посувається поволі. Знаходиться докладно на такій то віддалі.

—Не псуйте до решти моїх нервів. Я бачу панцерку! Якою бідою буду стріляти, як я маю шрапнелів та гранатів лише на останню... розпач?—люто процідив у телефоні поручник Іван Балешта, командант батерії.

—Що-що каже?—спитав мене підхор. Степан Опришко, зауваживши мій скривлений усміх.

—Історія перед нами!..

—Умгу!—мугикнув підхорунжий.

А смерком того ж дня наш V Курінь сот. Михайла Дацкова вже був у селі Підлисса, Белзець. На березі річки Буга курінний зібрав старшин і дав нам останні боеві накази, як тоді казали: диспозиції—бути готовими на боєвих становищах, на світанку йдемо далі в наступ.

Сотні стали на становищах, вкопались. Хорунжий Володимир Мосяк і я зайняли дещо піднесену височину й, тішучись добрим дострілом, установили наші кулемети.

Була досконала тиша. Але, ота небесна глибінь із зорями не приносила нам, як звичайно в таку ніч, радості. Зорці вартували, деякі стрільці дрімали таки на становищах; дрімали й кулеметники-машиністи, поклавши голову на кулемета. Поручник Лянґ, Жид, сидячи під стодолою, оповідав свої шкільні пригоди.

Врешті, блиск—один, другий, третій осяяв нічні челюсти. На наш відтинок упали польські гарматні стрільна. Стали густіше падати. Біля години одинадцятої ночі зчинилось суще пекло. З ріжної сили розривів польських стрілен приходимо до висновку, що стрільна є усяких калібрів.

—Буде польський наступ. Усе вимели з своїх магазинів, щоб нас засипати стрільнами,—заворкотів Мосяк.

В нас є поранені і вбиті. Їх наші “лапайдухи” забирають. Іще перед світанком із польських становищ понеслися переклики, гомін. Поляки почали наступ. Закипіло. Наші стрільці в запалі походу від 8-го червня з-під Чорткова, тримаються непохитно й певно, бо ж нам належить першенство наступу. Наші гармати майже мовчать, лише кріси й кулемети грають. А коли перші проміння послались на землю, тоді ми побачили перед нами сині однострої “галлерчикуф,” що пустила їх свободолюбна

Франція на... большевиків. Ішли розстрільна за розстрільною, а наші кулемети били до червоности цівок. Наш горбок був неприступний.

Несподівано, хорун. В. Мосяк прискочив до мене при кулеметі й, ухопивши за рамя, крикнув:

—Ми оточені...

Стріляючи до знаменитої ціли, як “на долоні,” ми й не спостереглись, що Поляки зайшли нам з-права від Білого Каменя. Зчинилась метушня. Сміливіші кинулись у рукопашний бій. Кулеметники з вантажем стали відступати за село, а наші селяни показували стежки через городи. За селом, над Бугом, наш курінний коротесенько повідомив нас про положення, і виявилось, що Поляки, прорвавшись через Білий Камінь і Почапи, оточили наш курінь. Курінний твердим вояцьким тоном приказав:

—Хильцем, поміж збіжжя, через дорогу на онтой горб і там просто на Сасів, що за тим горбом!..

Курінь із матні вирвався. Але після цього бою III і V курені злучили в один—III курінь, а нашим курінним лишився М. Дацків.

**

Наступи нововиражених, відпочитих частин війська Ю. Галлера спричинили повний відступ наших—втомлених, погано виражених, без аmunіції—військ за Збруч.

В липні 16 і 17 наша армія перейшла на східний беріг Збруча.

Як завжди в те літо заходило сонце гомінно і палко. Ми стояли на узгір'ях села Шидловець на лівому березі річки і тужно та й з болем споглядали на захід. Ніби й не було ж чого сумувати, ми ж ступили на нашу рідну землю. Так, але в програнім бою ми лишали Галичину Полякам. Тому—боліло нас серце, тому—й понеслося по Україні:

Ой, та й зажурились
Стрільці Січовії...

Не було б того смутку, ані тієї пісні, якби ми були пішли на схід, за Збруч, без програного бою...

**

Переспали ми ніч на узгір'ях зазбручанського села Шидлівці. А ранком, із сходом сонця, з вологістю рос, зо співами жайворонків пішов курінь за куренем проміж багаті лани стиглої пшениці, що хвилювали разом із нашим серцем. У просторах гомоніла пісня, забувалось горе. Майстерно кинене гасло “Через Київ на Львів” оживляло надії. І ми, замість—послухавши розважніших—іти на Одесу й хоч віконце відчинити до світу та й з тим світом звязок мати, пішли українськими мрійно-романтичними шляхами на Київ.

І почався замкнений чотирикутник смерти...

**

Через Нову Ушицю, Дунаївці пройшовши, ми все більше вглиблювались серцем і душею у

наші рідні простори. Поділля огортало нас своїми чарівними узгір'ями, вологими гаями, веселими й розлогими балками.

На довший постій станув наш курінь у селі Стара Гута. За, майже, дев'ять місяців безперервних боїв наша Українська Галицька Армія була на відпочинку. Поки наладжувалось постачання армії, стрільці—та й деякі старшини—помагали селянам у жнивах у полі, а за те харчувались,—попри вбогу сотенну кухню,—по квартирах, тобто—в селян. Їли ми всі страву недосолену, а то й зовсім без соли, якої в цій смузі краю не доставало. А це до прикраси давалось взнаки.

Та, по яких, мабуть, десяти днях відпочинку, наша X Бригада рушила далі на схід. По двох днях маршу ми дійшли до села Медвеже Ушко. Тут ми, нарешті, “зафасували” добрий селянський хліб, на який, бодай у нашій бригаді, було досі круто.

З Медвежого Ушка ми, в боєвім поготівлю, рушили в напрямку Винниці. У бою за Винницю наша бригада взяла участь.

Це був наш перший, великий бій проти большевиків на землях східної України.

Нема часу цяцькатись!

В роки 1919 і 1920 дні й хвилини великі сплітались з жахливою дійсністю. Та—були ми молоді й ущерть наснажені спрагою до геройських пригод із любови до своєї землі—до України.

**
*

5 січня 1920 року. Ранком наша X Бригада УГА вирушила з містечка Тиврова в напрямку Рахнів. Курінь за куренем, сотня за сотнею поволі посувалась широкими балками розлогим українським шляхом. А липкий чорнозем чіплявся до підшов вояків, вичерпаних постійними бойовими походами, виснажених тифом. Курені, сотні були гірше, як іздесятковані. Ця армія, як у міху завязана ворогами, на сході, на заході, на півдні, на півночі зводила важкі бої за своє існування.

Але молодість перемагала. Тут, то там вибухали сміхи, переклики, жарти й усе це лунало під сірими, важкими хмарами, що, звисаючи, до душі й серця сягали.

В Лісових Рахнах ми зупинились. Дістаю наказ: крім моїх обов'язків, маю виконувати ще й обов'язки за четаря Лисого—начальника старшинської харчівні штабу X Бригади; він зане-

дужав на сипний тиф і його залишили в лічниці у Тиврові.

Стало сутеніти. Повіяв морозний вітер—і вози нашої валки проїжджали по грудді, як по граніті.

А з приходом вечора відчув я, що й у мене гарячка. Ясно—тиф. Говорилось тоді, що єдиний лік на тиф, це—горілка. Принесли мені цього ліку, самогонки.

Ранком 6 січня, прокинувшись, я відчув іще більшу гарячку, ніж попереднього дня—лік не поміг! Проте, я встав, дещо насилу зів та й, виконавши мої обов'язки, пішов до старшинської харчівні, яка містилася в домі священика. Кухар, Івась Заверуха, сказав мені, чого йому ще треба до святої вечері, показав те, що вже напик і наварив. Все я вислухав, на все подивився, але якось дуже бездушно.

Вийшовши з харчівні, зустрів я нашого начальника штабу, сотн. Мариновича.

—Чи не хворий ти?—спитався він.

—Вже!—відповів я.

—Святочна вечеря буде?

—Все готове.

—Тільки чи дадуть нам цю вечерю зїсти?—промимрив шеф штабу й пішов далі, а я й не питався за виясненням: ледве волік ноги за собою.

Зовсім звечоріло. Зорі по небу мороз кресали. По людських хатах господарі вже при вечері сиділи. Дітвора по дідуху качалась; дівчата тарахкали ложками й встромляли їх

за перевесло діда, що на покутті пишався. Де-не-де нісся гомін колядок. Над селом, як і над усією нашою землею, лежала змора тифу й боротьби лицарів абсурду.

Зненацька заметушилися вістуні: негайний вимарш у напрямі м. Шпиків. Спакувавши всю похідну канцелярію на бричку, швидко пішов я ще до старшинської харчівні, якої я ще не встиг передати комусь із здорових старшин штабу бригади. Второпний кухар уже кінчив “евакуацію” кухні й харчів—до одної скрині зіпхав: вареники,—капустяні, картопляні, маков'яні,—що пригрівали пахучу, вже готову, зварену й охолоджену рибу, пампухи затикали всі вільні кути скрині, зверху горіховий і кавовий торти загрожували звалитись на вареники, а над усім володіла гідна макітра з кутею.

—Пане хорунжий! нема часу цяцькатись!— відрізав мені Івась Заверуха просто й переконливо на мою заввагу, що це все в дорозі вимішається.

І все те на віз та й гайда на м. Шпиків.

Накинувши на себе ще якийсь широкий, старий плащ, я сів біля візника. Валка рушила. Якось нудно та й небезнадійно воліклись оті наші обози. Ми, тифозники, занурилися кожен у собі й у гарячковому маячінні линули до теплої хати.

По яких двох годинах наша валка для відпочинку коней зупинилась на півгодини в селі Стоянах. У селі була тиша. Лише в обложених загатою хатах, як у вуликах, гомоніли люди.

За півгодини ми рушили далі.

Скрипіли й гуркотіли вози. Важко дихали, аж зідхали, виснажені, виголоднілі, спаршивілі коні. Стогнали й маячили тифозники, старшини і стрільці, трохи не на кожному возі по два, по три.

Хоч зорі іскрились, аж промовляли, ніч була глуха й понура!..

Напевне, й тоді були щасливіші народи, що співали:

Слава в вишніх Богу і на землі мир, во чоловіцїх благоволеніє!..

Темними мазками...

...А хто чинить правду, йде до світла, щоб виявились його діла, бо зроблені вони в Бозі (Іван 3:17-23).

Густі тумани вкривають землю. Останній лист із осінньою мжичкою падає до долу. В просторах України глухо і сіро, лише чути, як кров іскапує...

Біля Дашева, Кальника, Кропивної Горішної й Долішної, Ометинець, Красного глухо бють гармати отам. Кирила Карася, кулемети сотника Дмитра Квасниці торкотять і кіннота отам. Шепаровича атакує.

Бої ідуть—іти мусять: бо з України Москвина лупія треба гнати. Але ряди куренів стають рідшими: страшний сипний тиф на свої покоси їх кладе.

Упав сніг. Завіяла хуга.

В селі Пятничанах, біля Винниці, щоденно, перед вечором, іде священик головною вулицею, від одного кінця села до другого, співає парастасні ірмоси, а з хат, по черзі, виносять трупи тифозників, кладуть на сани, черга яких росте, й везуть цих вояків Української Армії, та й селян, на цвинтар до спільної братньої могили.

Всі лічниці, школи, казарми, сільські хати повні хворих: сипний тиф має жниво.

Старшини й стрільці виснажені безнастанними боями на польському фронті, на московському фронті—безмінно в боях. Холодні дощі, сніги, брак одежі, обуви, харчів, ліків. Стиснені в чотирокутнику смерті. Бевін, від англійської демократії, помагає большевикам. Демократія усього заходу захлистується перемогами Леніна й Троцького. Все це, хвилинами, кидає нас у темряву безвихідности.

Посуваються тіні вояків. Тягнуть за собою втомлені ноги по липкому чорноземі України; куляться, корчаться, балуючи в заметілі снігами. Гріємся при подихах змарнілих і спаршівілих коней від гармат, від обозів.

Селами, хугорами проходять гурти вояків—пішки, на возах, верхи. Вони лихо вдягнені, ноги замотані в солом'яні віхті. Але ці вояки, під командою ген. М. О. Павленка йдуть, продираються у запілля Москвина, й творять ядра, вогнища повстання проти большевиків, творять перший Зимовий Похід 1919-20 р.

В м. Шпикові в гаражі, неопаленому, на голій соломі лежать, на землі, вояки, тифозники: один при одному, дружно, тісно, щоб останками тепла свого виснаженого тіла поділитись; навіть із трупами друзів з Великого Шляху, які лежать тут поруч, із живими, поділитись іще останнім теплом.

Переходимо село Стояни. Свят-Вечірня зірка аж тремтить, сяючи, до нас прихилитись хоче!

Короткий постій таки на вулиці. Виходить із хати господар:

—Христос народився! До святої вечері сядьте з нами!..

Декількох нас заходить у теплу хату—дід, дідух, на столі сіно, горить свічка. Дещо, з свят-вечірних страв беремо до уст. Гарячка смак убила, розпаленими очима дякуємо хазяїнові за його добре серце.

У селі Вовчинець, біля Бердичева, в кожній сільській хаті тифозник лежить—як не вояк, то господарі чи діти їх. Вулицею волічеться, ледве дух ізводить, стрілець, тифозник; шукає кутка, хоч би й під лавою, щоб голову схилити, бо гарячка вже дожирає його. В ніякій хаті не знаходить він кутка для себе, всюди—зайнято. І, біля однієї хати, приступив до плота, з рамя кріс осунувся, стрілець важко перехилився через пліт і глухо зойкнув. Так і застиг на плоті.

Темна, густа розпукою ніч. Сніг і дощ зимною шаргою отулюють покулені, сперті одна на одну постаті на возах: поручник Василь Костюк везе з м. Шпикова до м. Тульчина вояків до лічниці. Усі всуміш—і старшини, і підстаршини, і стрільці — ось тут, на возах судорожно корчаться з холоду, в гарячці, непритомні. Полями стогін несеться. Хтось, сильніший, благає:

—Пане поручнику! Хоч на хвилину до теплої хати!..

Хвилі снігу з дощем заглушують благання.

З непроглядної, липкої темряви несеться лай

собаки. Костюк зупиняє похід. Наслухує. Лай собаки несеться з-права.

—Хлопці! Будемо зараз в хаті!..

Прибули в село. Розташувались у першій крайній хаті: на постелі, на лавках, на долівці. Я пхаюся під лаву, наплечник—у якому є “скарб” цукор—під голову кладу. На печі ж, господарі, чоловік і жінка, хворі на тиф. Костюк із іншими возами розташувався в сусідніх хатах.

Всі лежать—щасливі, що в хаті, що сніг і дощ не б'ють по знужденілому, змоченому тілі. Хтось просить:

—Один лик чаю!.. Дайте чаю!..

Жінка злазить із печі, ледве дихає, робить чай. Усі хлєпнули по разу. Втихомирились і поснули глибоким, страшним, тифозним сном.

А на дворі—хуга товчється по шибках вікна. Чути зойк, стогін, неначе благання. Дехто, крізь сон, чує цей зойк із надвору, але тифозний сон, у теплій і задушній хаті,—сон страшний і безпритомний.

З печі господар слабим, горячковим голосом:

—Ви забули вашого товариша, він там умирає!..

У-ночі, злазючи з воза, кожен іще у своїх силах, у темряві не зауважили, що лишили ми на возі приятеля, який уже не мав сили сам встати.

А ранком, хворі знову зайняли місця на возах. Кожен хотів уже пожитись, покласти голову на помісницю. І сварились за місце: бо ж один

уже з-нас помер, то повинно бути більше місця...

В Тульчині. Колишня палата графа Потоцького, пізніше—казарми Суворова, була лічницею для тифозних. Усі кімнати—повні хворих. Обслуги—майже ніякої. Лікарі—двох, із ніг валяться. І ті воші—міліярди їх. Один із лікарів каже:

—На цих сінниках, що ви на них тепер покладалися, лежали большевики-москалі. Вони й воші залишили...

Приятель хорунж. Ф. Качалуба докінчує:

—Так, так! Від Богдана Хмельницького відкрили Україну московські воші!..

І нахилившись до мене, що по тифозній кризі був я приглух, голосно репетує до вуха:

—Михайле! Ти, слава Богу, по кризі! Вставай, або хоч рухайся, бо загризуть тебе оті воші!..

Щоденно фіра за фірою їде з казарм Суворова в сторону цвинтаря у Тульчині: друзів із Великого Шляху везуть до братньої, дружньої могили!..

Простіть мені, дорогі читачі, за цю Рембрандтівську темряву нашої визвольної історії. Але в цій же непроглядній, трагічній темряві жевріє мазок світла: для ідеї визволення Батьківщини були всі ті страждання.

Юди наших днів

Вперше побачив я його у старшинській школі у Золочеві, в Галичині, в місяці березні 1919 р. В одній з кімнат казарми жили ми—Василь Солодкий, Юзко Типкевич, я і ще двох. А в сусідній кімнаті, між іншими товаришами по школі, жив він—Володимир Хімяк. Був він у наших роках, вище середнього росту, худощавий, дещо похилий, худе й продовгувате обличчя, немов липке, а в ньому малі, чорні, непривітно рухливі очі, стиснені уста, які, коли він говорив, неначе корчилились і шнурувались, гострий ніс.

На військові вправи до полудня—він ходив. На виклади, в школі, пополудні—він ходив. У вільних від військових зайнять годинах, коли ми—Степан Терлецький, Василь Солодкий, Юзко Типкевич, Іван Ханик, Степан Опришко, Василь Руденко, Михайло Ткаченко, я й інші співдрузі—робили пробу хору, то приготувлювали “Повернувся із Сибіру,” драму Яновської, в якій я, режисеруючи, грав ролью—Степана,—він, В. Хімяк, завжди кружляв довкола нас, сторонив, приглядаючись. Коли, в цей революційний і неспокійний час, уночі була тривога і ми, зберігаючи тишу і спокій, на приказ нашого команданта старшинської

школи отамана Фещура, йшли в місто на стежі, тоді В. Хімяк завжди був хворий. При цій хворобі був він неспокійний і блідий.

Дивне, й тоді для нас незрозуміле, було почуття до нього: ми чомусь не любили його. При забаві “прочухана,” яку ми тільки тому й починали, щоб його до неї втягнути,—швидко відкривали його їдкий удар. А коли він клався на биття, тоді вже били його до втоми наших рук, бо він, Хімяк, ніяк не міг відгадати—хто вдарив його?—Він не любив нас, ми не любили його. Хоч до цього явної причини не було, крім психологічних передумов.

Прийшов квітень 1919. Одна половина старшинської школи була на великодній відпустці, а друга половина була лишилась у казармах на місці. На сам Великдень, 20 квітня, по Службі Божій, під час кушання свяченого, ненадійна тривога. Наказ: суворе поготівля, в “кізлі кріс” на подвірю казарм, ждати на дальші накази. А ввечері пізно, коли сніг із дощем покривав землю, ішли ми, співаючи й місячи зимне болото вулиць, на залізничну стацію Золочева. Перед північчю наш поїзд рушив у напрямку Підволочиськ, які несподівано були зайняли большевики, й треба було їх відбити (що наша школа разом із іншими частинами викопала, викинувши большевиків за Збруч, на східній беріг). На цьому фронті ми й осталися. Хімяка між нами не було, бо він був поїхав на відпустку. І я в нашій армії більше його не зустрічав, хоч це не виключас, що він міг бути в її рядах.

Минули роки 1919-1923. Минули табори полонених, інтернованих, конфінованих. Забувались і прізвища товаришів по зброї, хоч при випадковій зустрічі не забувались обличчя цих товаришів із Великого Шляху. Явна бо-

ротьба на фронті втихла, але ожила боротьба тиха, підпільна. Нам, воякам Української Армії, а зокрема Українським Січовим Стрільцям, важко було зрозуміти, а ще важче погодитись, щоб по сьомі роках боротьби на полях бою не добитись ніяких наших національних прав на життя.

Якось при кінці 1923 року на вулиці м. Станиславова здибаю одного з приятелів з старшинської школи в Золочеві. Прізвище його забув я, але імя не затерлось у пам'яті.

—Михайле!—зустрічаю його з окликом.

—О, дай Боже витримати!—відповідає й він радісно, але, як завжди в нього, стримано й розважно.

Йдучи, розмовляли ми на теми: що тепер робиш, як поживаєш. Врешті, з прикрістю для себе й для приятеля, спитав я:

—Не гнівайся, але забув я твоє прізвище!

—Зовсім до речі! Василик називаюсь!—Задоволено усміхаючись, представився.

Ще дещо поговорили ми й розійшлись.

Наступного дня, ранком, на вулиці Голуховського, несподівано виринув передімною Володимир Хімяк. Як колись у старшинській школі, так і—майже по пяти роках—на вулиці наша зустріч була роблено щира.

—Дуже мило стрінути тебе, Михайле,—з їдкою радістю промовив він, всуваючи руку.

—О, а ти що тут робиш?—зовсім негостинно запитався я його, беручи його руку.

—Та я так... в купецьких справах,—відповів він.

Ішли ми поруч і байдужим тоном розмови нарікали на “ці часи повоєнні.” Майже цим же непомітним тоном Хімяк спитався:

—А що робить Вербицький?

Я стягнув чоло, похилив голову, понурих очі до землі і, шукаючи в пам'яті, протяжно повторив:

—Вербицький!

—Так, Вербицький! З яким учора ти йшов цією ж вулицею.

В млі ока, не підносячи голови й не змінюючи тону розмови, зрозумівши все, говорив я далі:

—Що робить? Бачиш, кожен із нас у цей скрутний час шукає способів, щоб якось прожити. Промишляє якось і він.

Провів мене Хімяк до ч. 20 вул. Голуховського. Ми ще говорили про одне, то про друге, але наша розмова рвалася. Ми розпрощалися з тим, що ще побачимось, бо він... лишається у Станиславові ще декілька днів.

Того ж дня побачився я з Михайлом “Василиком.” Сказав я йому:

—Що ти Вербицький, то я забув, бо мені й неважне як ти звешся, а важне, що я з тобою здивався. Але, що ти “Василик,” то Хімяк того не знає, хоч для нього це дуже важне й він повинен знати, що ти вже не є Вербицький!..

—Хімяк вже є тут?—прожогом і з твер-

дістю, дещо заскочений, запитав мене Михайло.

—Кажу ж тобі!..

—Добре, що ти мені сказав це.—По хвилині докинув:

—Виведу і його...

Ще проминуло декілька років і “Влодислав” Хімяк виступав на політичних процесах польської влади проти наших підпільників у Львові, як свідок прокуратора: уже явно працював і виступав, як поліційний цуцик.

Прийшов фатальний 1939 рік, осінь.

У вересні 22 дня Москва раділа, що корінні західні українські землі... включено в Советський Союз.

Влодислав Хімяк, і такі як і він, віддав іще останню прислугу українському народові: всі списки, реєстри, картотеки Українців тих, якими цікавилася, за якими слідкувала, яких переслідувала Польща,—передав новому “панові” українських земель Галичини—московському енкавде.

Казав мені один приятель, який цими справами цікавився, що й Влодислав Хімяк закінчив уже своє юдине життя у московських лабетях.

Та—не важне це.

А ось, що важне:

Володимир Хімяк був Влодиславом у нашій державнім організмі вже в 1919 році?!..

Юда і холуй родиться і жити мусить. Але здоровий організм народу мусить вичувати його привнність...

Останній відгомін...

Якось у м. Регенсбурзі, 29 жовтня 1948 р., Евген Маланюк до мене сказав:

—Безгомонно і глухо у 25-ті роковини появи нашої “Озимини.” Ти б, Михайле, бодай короткий спогад написав про ті роки повні снаги, віри, приязни, братньої любови й пошани!

—Що довкола “Веселки,” “Озимини” глухо, це ти, Евгене, правду кажеш. Але ж чи випадає мені писати ці спогади з минулого літературного життя, у якому брав я живу участь?—посумнівався я.

—Я ж і кажу: спогад!—натиснув Евген Маланюк, повертаючи до мене свої живі, бистрі й мудрі очі.—Хіба ж спогаду ніхто не візьме за нашу “саморекляму.” А для історії ті роки треба бодай пригадати!—суворим тоном закінчив приятель.

Сьогодні, роздумуючи над цією розмовою, виходить іще таке: основні студії, огляди, нариси тощо обіцяли у 25-ті роковини “Веселки,” “Озимини” написати Ігор Антонич, Мольо Голубець, Василь Сімович, Осип Боднарівич, Володимир Дзісь,—але всі вони, не написавши, відійшли у вічність!

І в одну снажну днину Лонг Айлендського

літа, коли пахнуть цвіти, непорушно мліють у спеці японські “ясені,” горячою гіркою сповняють повітря букшпани, коли міліонним ритмом бє море об береги й, колихаючи, плюскоче мої думи про минуле, коли тиша душі знесла очі до неба і співом птаства молиться Богу,—ось у таку днину вертаюся у ті вже й не такі для людини близькі 1920-1925 роки! Воно правда, спогад про ті часи сьогодні—на європейському тлі нашої скитальщини, 1945-1949, років гамору, самореклями, дивних ювілеїв, кадила й взаїмопоклонства, “великої” літератури, бумерангів, камбрбумів,—цей спогад буде й останеться дивним, самотнім островом серед бурхливого моря тієї зарозумілої, крикливої літератури—та й політики!—тих же 1945-1949 років скитальщини.

Ото ж, уже в армії Української Народньої Республіки, у боєвих перервах чи в переходах частини на інші боєві відтинки фронту, зустрічались ми, письменники, й постійно своє думали: заложити літературно-мистецький журнал. Але все це оставало добрим бажанням, бо рухливість фронту і фронтових дій не дозволяли здійснити цього задуму. Врешті, прийшов останній фронтовий бій армії УНР 21 листопада 1920, і наша армія опинилася у польських таборах інтернованих.

І, чого ми й не сподівалися, у таборах люди пера стали зближатись до себе, гуртуватись, організуватись. Вже в Пикуличах, біля Перемишля, в осідку Запорозької Дивізії, що місти-

лася в тих понурих казармах кінноти, почались —на прічах—перші наради літератів і мистців у справі—оснувати журнал. При штабі нашої Дивізії, зреорганізувавшись, починає діяти культурно-Освітній Відділ, на чолі якого,—на місце поруч. Осипа Ока, який лишився при полк. Гулий-Гуленкові на повстанні в Україні,—поставив командант Запор. Дивізії генерал Базільський автора цих рядків. У Відділі, й при ньому, згуртувались, між іншими, бо прізвищ усіх уже не памятаю, такі старшини й козаки: Микола Калинець, людина живої і вдумливої інтелігенції, Микола Лазаренко, Олекса Корнієнко, Михайло Мазепа; з мистців—славний найліпшої мистецької вартости наш імпресіоніст Василь Крижанівський, архітект Арсен Корнійчук, Брас (псевдо) й інші; учителі Степан Шаргун, Гікавий і багато інших, (бо при Відділі була й школа для козаків не- і малограмотних). Праця почалась. Вже в грудні 1920 випустили ми перше число журналу “Запорожець,” на шапірографі, обкладинка роботи А. Корнійчука. В цьому першому числі журналу була література (поезії, нариси, оповідання), статті з мистецтва, філософії, військовости і хроніка.

Ще живішу діяльність розгорнув наш гурт у таборі у Вадовіцах, куди, десь при кінці січня чи й у лютому 1921, перенесено було Запорозьку Дивізію з Пикулич. У Вадовіцах став ген. Базільський командантом (крім своєї дивізії й полку Чорних Запорожців, званих

“Чорношлишниками,” які й були при Запорозькій Дивізії) Київської і III-тньої Дивізій, які були в таборі у Вадовіцах. Тим самим діяльність Культ.-Освіт. Відділу з підвідділами, секціями поширилась і поглибилась. Відділ і редакція журналу примістились у обширній кімнаті бараку ч. 17, де й театр був; В. Крижанівський, який зібравши мистців і учнів мистецтва, очолював мистецьку студію, дістав для цієї студії окрему, простору салю; музична секція, якою керував Петро Вержиківський, була також у бараці 17.

Якось у квітні 1921 польська влада “розкрила” мене, як Михайла Осіку (псевдонім, під яким я скривався під більшовиками в Тульчині, і якого я, за відомом штабу моєї дивізії, уживав, і який, пізніше, став моїм псевдонімом у літературі) та й під конвоєм, негайно, вивезла мене до рідної хати й конфінувала (півтора року). Начальником Культ.-Освіт. Відділу в таборі у Вадовіцах став сот. Коршнівський.

Майже рівночасно, таку саму—а то й живішу—діяльність проявив гурт письменників, публіцистів та мистців і музик у Щепйорно-Каліш, у Польщі, де був також табір інтернованих вояків УНР. Набувши друкарську машину, став цей гурт видавати часопис “Козацька Думка.” Там же почав виходити й журнал літератури й мистецтва “Веселка.” І при “Веселці” створився був гурт письменників-мистців слова і форми,—і то нової, в основі змістом

чисто національної. Поза межами большевії було тоді два літературні осередки—Львів і, в Польщі, Каліш, “Веселківці.” Який із них, тоді в 1921-1924/25 роках був, з літературної площини беручи, сильніший, про те не берусь тут рішати. Біля “Веселки” зорганізувались тоді, м. ін., такі письменники й поети: Євген Маланюк, Юрій Дараган, Борис Гомзин, Федір Крушинський, Данилевський, Михайло Селегій, Коршнівський, Павло Лан, Михайло Осика. До “Веселки” наблизились тоді й у ній співпрацювали з Львівської групи “Льогосу” такі письменники й поети, як: Лімниченко (о. Василь Мельник), Меріям (д-р Григир Лужницький), Орест Петрійчук (Олександр Мох) і інші.

“Веселківці” мали свій літературний клуб, вони сходилися, обговорювали свою творчість, передискутовували її; полемізували на літературні теми на сторінках “Веселки.” Інколи густо летіли шишки на голову М. Осика за його поетичну форму, а якого завсіди обороняв усно і пером М. Селегій, (що, безвихідно хворий на сухоти, вернувся десь при кінці 1923 до Києва, щоб умерти на рідній землі, де й згас у 1924 р.).

Якось на початку 1923 р. написав до мене М. Селегій, що Евг. Маланюк і він задумують випустити спільну збірку своїх поезій під заголовком “Озимина,” то й мене запрошують до цієї спілки: щоб я, як згідний, негайно прислав два-три десятки своїх поезій. Рахуючи для себе за велику честь бути в цій трійці, я й вислав

кількадесяті моїх поезій на руки М. Селегія. У червні 1923, у Каліші, вийшла ця—на яких 100 сторін—збірка “Озимина,” поезій Євгена Маланюка, Михайла Селегія й Михайла Осики. Це була справжня озимина нової форми й сили, зокрема форми бронзи і сталі, сили гніву і любови Євг. Маланюка. Сипнули на цю збірку рецензії, більше чи менше хвалили чи лаяли. Пригадую собі, що найавторитетніший “Літ. Вістник” поставився тоді з повним признанням і реверансом до поезій Євг. Маланюка, з увагою до М. Селегія; а про М. Осика сказав, що його творчість—формою і змістом—це, психологічно, біль по програній національно-визвольній війні. Це й було найвлучніше схоплення.

Роки минали—життя гнало вперед. Письменники, мистці, які гуртувались біля “Запорожця,” “Запорозької Думки,” “Веселки” й “Озимини” розбрились, розбились, шляхом життя ідучи: одні—на лоні Авраама; інші—зламали перо; ще інші—прогули роки романтики, стали, “поважно” думати. Лишилось нас кількох вірних собі могіканів, а між нами, в українській культурі духа, виринають Євген Маланюк, Олександр Мох, Григорій Лужницький.

А в липні 1943 р. у м. Жовкві, біля Львова, в чернечій келії пливуть, як бальзам на душу, добрі спогади про минуле. Й ці спогади, наче розяснюють пізну і сопухом-смерти безборонної людини в лабетах тоталітаристичного хижака—темну ніч. І старий еромонах, якого

знаю з років, коли він був іще молоденьким священиком, а я був хлопцем,—промовив:

—Час до часу беру до рук “Озимину” й читаю у ній твою поезійку “На розпутті.” В ту сніговію, хугу, нестерпне зимно—на роздоріжжю, з рознятими до любови раменами стоїть хрест, самотний. А на ньому шелестить сухо осіння, зсохла цвітка, що її поклала людина в хвилині свого унебеснення. Знаєш, картина, до якої я часто вертаюся...

Був я зворушений до краю. І в темені—не світилось у келії, щоб світло, продираючись через заслону, не звертало уваги сторожів жорстокої влади—я мовчав...

Це й був останній відгомін “Озимини”...

ФРЕСКОЮ

Псалом мовлю

Пракситель

Літо. Спека.

Спів цикад густо і важко в спеці розсти-
лається. В Аркадії жита половіють і ліниво
в просторах хвилюють. Небесна баня ячить із
надміру горячі і тиші. Під кипарисом стоїть
юнак. В усьому його тілі, в рухах—гармонія
природи. Він підносить праву руку й опира-
ється нею об кипарис. По кипарисі, здолу, по-
волесеньки, прокволим рухом спеки підлазить
ящірка. Зупинилась—юнак і ящірка поринули
в собі у мельодії спеки й тиші.

В душі століття пропливають!

Francesco Petrarca

Досконалу форму створив ти, від Данта
пішовши,—й усю свою душу вклав ти в ці перші
ритми ренесансу. І цю святиню краси й есте-
тики, брідючись поганської млости й розкоші,
—інколи й падаючи!—ти, по-божому, приобле-
чив її знеслою Ляврою.

Твоє життя—ясна, сонцем і душею зогріта
туга.

Simone Martini

Ранне-готичні арки базиліки святого Нуж-
даря в Ассизі відняли в мене душу від тіла.

Стаю перед твоєю святою Клярою. Її очі—ті очі, наче мрія неткненої молодости!—віддали мені думку мою. Я чую, що цим очам уже від першого мазка твого пензля мовлю псалом.

І мовлю його на все моє життя!

Filippo Brunelleschi

Серце, душа і розум сугубно злинули. І зеднавшись арками й лініями та просторами сонця, створили твої псалом, що пішов могутнім зривом у століття.

На твою соняшну силу я спираю мою тугу і порошиною гублюсь біля лянтерни на твоїй бані Santa Maria del Fiore.

Andrea Mantegna

Ти пас ягнята за селом, коли побачив тебе старий майстер Скварчіоне як креслиш на піску дитяче надхненні фігури. Перевищивши майстра, приніс ти нове: на малих клаптиках стін і полотен давати безмежжя, як вічність—*lo scorcio*.

А в ньому біль.

Де б не зупинилась людина—перед нею у всій своїй величі *Pietà*.

Donatello

Ні Гаттамелята, ні святий Юрій, ні Давид,—що від Гелляди ти форму для них узяв і свою оновлену Геллядою душу дав їм,—не зворушили мене. Але твоя Мадонна, що непорочно з'явою з білого мармору виринає, вся споена

красою і любовю до своєї Дитини на руках—ось, Вона складками своєї туніки прилягла до моєї душі.

За тобою, за тими ж Мадоннами, й Мікель-анджйольо пішов.

Bernardino Luini

...Як хтось думає, що романтизм був лише у Греції, й лише в першій половині ХІХ століття по Христі, той нехай спогляне на Мадонни й Святі пензля Бернардіна Люїнія. Якби все мое життя проходило в орбіті цих очей, цих променистих голівок, цього усміху в кутках уст, то я напевно співав би пісню: життя—це свята, вічна, чиста й незгасна молодість!..

Sebastiano del Piombo

...Здається, що не Рафаель, а ти лишив нам чорнооку Форнарину! Та й мстивий же ти, сирото! Як вона в серці твоєму оставила пекельний жужіль, то ти ще й нам покинув цей палкий віддих чорної прірви, з якої ще дише палом невідомих шалів і зрадливої омани?..

“Sposalizio” di Raffaello Sanzio

Коли хотів я у зболіле серце покласти мирну благовонь далекого щастя, тоді я йшов перед цей твір, сідав перед ним, забував за себе самого—й линув.

Не хвилини—сотні років, ті, що за мною, ті, що передімною, йшли і минали мене, а я й не чув їх, не бачив їх,—ні тих знеслих, ні подлих.

А бачив я й чув: херувимську мелодію ліній, невинну чистоту кольорів, усміх Мадонни, який мають лише ті істоти, що їх ні пристрасть не пірве, ні ненависть не сплямить, ні злоба не окаляє. Істоти, що є частиною Бога!

Повз мене проходили минуле й майбутнє, але я очима, як первоцвітами, припадав до великого пальчика стопи Мадонни!..

Antonio Allegri

На сіні, у вертепі, на землі лежить Світло Правди і Спасення. І сяйво Його тіла розсвітлює Матір, що, легко розхиливши долоні, побожно нахилена клячить, Йосифа, що здивований змовк, і весь мир пастухів, що, сповнені янгольськими співами, прийшли, припали.

Єдиний ти майстер зображати Рождество Спасителя. Як чернець Іван лінією, покладенням кольору й тихою прозорістю передає нам Божество Мадонни й Ісуса, то ти вже самою майстерністю кольору, його світлістю й нематеріальністю передаєш нам Божественного!..

El Greco

Не покидай мене аскетна туго!

І підноси серце моє й душу мою з долин оманни й пристрастей у божеські псаломно-чисті простори, де моє тіло тремтітиме не теплом крові, а світлом і горяччю сяйва Предвічного Сонця!

Не покидай мене аскетна туго!

І виструнчи тіло моє найзнеслішим псальмом
хвали й слави Небесного!

Не покидай мене аскетна туго!

І стань змістом моїй душі, як запах цвіту по-
маранчі!

Та й допоможи мені мзду Вітця отримати!

Аскетна туго! Ти так ізрідка до мене при-
ходиш. Не покидай же мене, й приходь частіше
до мене—

Я наостіж серце розхилю!..

В Санта Марія над Мінервою

Фасада цієї церкви—скромний і артистокра-
тичний ренесанс.

Середина—готика.

Стеля—на ультрамарині золоті зорі.

Ліворуч—Ісус Христос Бернардіна Люїнія.

Праворуч—Благовіщення Антоньюцца.

Йду до головного престола. Ліворуч—по-
стать Христа з хрестом, що в ній свою тугу й
біль Мікельанджйольо лишив. А в престолі ле-
жить Катерина ді Фонтгебранда—свята з Сієни.

Була це звичайна дівчина, численної сімї
двадцять і третя дитина. Якось, одного разу,
скликнула:

Vidi arcana Dei!

І з цієї хвилини аж до смерти йшла вона
шляхом Крови й вогню. Жила Ісусом для Ісуса.
Тужила Ним і задля Нього. Плакала над роз-
биттям Його Церкви. Папу Григорія XI, ска-
завши йому: “Будьте мужственні, а не боязь-
кі!”, привела 1374 року з Авіньйону до Риму.
Горіла Кровю і Вогнем Христа—всю силу мала
від Христа. А одного разу, коли вона вся пала-
ла Ним, прийшов до неї Він, Христос. І нахи-
лився до неї своєю Раною з-над ребра—вона ж
прихилила до рани свої спрагнені уста й жа-
дібно напилась Його, Христа, Крови.

Умерла—33 роки мавши.

В церкві тиша така, що бється в моїх грудях.

Хочу виходити. Праворуч, у рамені церкви, Фра Філіппа фрески: з життя св. Томи з Аквіно. А ліворуч, у рамені церкви, при бічнім виході, біля ніг, велика і скромна марморна плита. Над нею горить вічна лямпадка. На плиті *хтось* свіжу троянду склав. Читаю напис на плиті:

Fra Beato Angelico.

Хтось—іще сьогодні має душу янголів ченця Анджеліка, таку скромну, але й таку ж чисту і ясну—складає на цю плиту для ченця Анджеліка троянду.

Підношу одну впалу лепестку й іду з нею далі шляхом краси й туги.

Остія Умбрії

На високій скелі туфу розклалося невеличке місто—Орвієто. Охайне воно й привітне.

На природу святої Умбрії кладеться ваше око так же мяко, як і ці далі; такою ж містичною синявою оповивається ваша душа, як і ці тихі й хвилясті гори; таким же добрим і легким ритмом бється ваше серце, як подих цього леготу в ранню чи вечірню годину.

Посеред міста собор—італійська готика. Білий мармор—із римського Колізею!—проміннями надхіння душі мистця, архітекта і різьбаря, симфонією пориву здіймається у синяву неба. Фасада в поліхромічній мозаїці, при білому марморі, як вічно молоде обличчя янгола. Вгорі, на фасаді, мережка-роzone, незрівняної тендітності: мистця Андрея Орканья.

Середина собору—смілим, огівальним рухом йдуть угору арки. Нави повні світла і простору. Ліворуч—Мадонна з Сином, фреска Джентіле Фабріяна: глибоким теплом ренесансу глядять очі Мадонни. В правому рамені—Страшний Суд, фрески Люки Сіньюреллія. Вперше мистець у апокаліпсу вкладає естетику ренесансу. Світ жаху—з одного боку. Світ ласки й блаженства—з другого боку. В шаленій метушні—прокляті, в благодатній грації—блаженні.

Над усім, на стелі, над Страшним Судом, янголи, містичної душі ченця Івана з Фієзоле.

На шляху з Фльоренції до Риму, як їдете, вгляньте праворуч із поїзду, наближаючись до Орвієто: заходить сонце, тремтять далі містичної Умбрії, а на скелі, під синявою золотисто-рожевого неба, виринає неначе благословення, як подих неба, як осанна янголів, як остія—тихо рожевавий собор Орвієта.

Виноградники, мов гірлянди, оперізують простори!

Не прикасайся ко Мні

В Римі якомсь нежданно приходить весна.

Ясно-жовтий цвіт мімози заливає парки—віллю Боргезе, Памфілі, Шярра і все огортається у ці незайнято чисті й легкі запахи.

А за декілька днів, глянь, займається фіолет гліциній, що вються по фасадах палаців, по балконах і кружганках, по парканах. Вливається новий колір на палітру просторів небесної синяви.

Все разом—у сяйві сонця!..

Ось так, пишно прибравшись, Рим пригортається до Великодня.

Але, поки прийде Пасхи день, ці ніжні барви й тони міста, з сонцем і блакиттю, прокидають у душі людини спогади з 33 року по народженні Ісуса Христа. Ці спогади викликають свідки страшної події—Розп'яття Христа.

**
*

В Живний Четвер заходите до базиліки св. Івана в Лятерані. Там, у лівім рамені базиліки, в каплиці Матері Божої Сніжної, угорі, над її іконою, видніє блят стола, при якому сидів Христос із Апостолами, споживавши Останню

Вечерю й установивши тоді Пресвяту Євхаристію.

Прямуючи до головного виходу з цієї базилики, перед очима вашої душі виринають три головні з-поміж Апостолів: Петро, Іван та Іскаріотський Юда, їх відрух на слова Вчителя: “Один із вас мене зрадить.” А далі, останній на землі поцілунок покладений на лице Ісуса був від зрадника Юди Іскаріотського—поцілунок зради.

Вийшовши з базилики св. Івана в Лятерані на двір, звертаєте ліворуч наперед: тут стоїть скромна каплиця, а до неї троє дверей. Ставши на порозі середніх дверей, перед вами зносяться білі, мармурні, довгі сходи.

Ці сходи—з Єрусалиму, з палати Тиберієвого намісника Понтійського Пилата:

по цих білих ступнях ступали стопи Божественного Спасителя, коли, після зрадливого поцілунку, вояки і юрба звязали Його й до Пилата привели.

Сьогодні, вірні, поволі й лише на колінах, підносяться по цих сходах на гору, де є престіл, а згори сходять бічними сходами й виходять із каплиці двома бічними дверима.

Звідси, йдучи вулицею Меруляна в сторону Есквіліну, ви згадуєте: коли Христа судять, а юрба скаженіє проти Христа, запалавши любовю до Варрави, тоді Петро відцурався Христа: аж запіяв когут—Петро гірко заривав.

Ви на Есквіліні в базиліці св. Пракседи. В цій невеличкій, із 4-го століття базиліці, по

правій стороні від входу, є маленька ниша-капличка. Напереді, посередині каплички, стоїть фрагмент мармурного стовпа:

до нього був привязаний Христос, коли Його важко бичували.

Довгими рядами клячуть вірні й молитви шепчуть. Тихий шепіт устилається у стіп частини кольони, по якій спливала Божественна Кров Найневиннішого.

*
*
*

Без поспіху, поволі—навіщо ж бо, ще й у такі дні, суетно гнати?—направляете свої стопи в дальшу дорогу спогадів. Минаєте Золоту Палату Нерона, Колізей, Терми Каракалли й ступаєте на Шлях Аппія Антіка. Що далі поринаєте цим шляхом, то маєте більше спокою—гомін міста за вами. Повз вас ліниво перейде навантажений городовиною осел, спроквола переїде з апенінських сіл навантажена барилами з вином і оливою двоколісниця, промайне самохід—і знову тиша.

Ви на шляху, що для християнина є шляхом святим. Тут бо катакомби-печери, в яких, від св. Петра починаючи, скривались перші християни, коли римські імператори переслідували їх.

Ось, катакомби св. Севастіяна, так звані: Плятонія. Тут, як подає традиція, у 258 році, коли Валеріян справляв криваве гонення на християн, вірні Христа заховали мощі св. Петра й Павла.

Дещо далше, при шляху ліворуч, церковця на згадку запитання св. Петра:

Камо грядеши, Господи?

Ще дещо вперед, і ви в катакомбах св. Каликста папи. Тут же й катакомби св. Лукини, —це й найстарша частина катакомбів,—і Прискилли, матері сенатора Пуденса. В цих катакомбах, Прискилли, вірні гостили Апостолів св. Петра й Павла. Тут же поховані й дочки Прискилли—Пракседа і Пудентіяна. В цих катакомбах Каликста поховані й перші папи. Перша ж папська гробниця, це гріб св. Петра на Ватикані. В катакомбах св. Каликста лежать папи: св. Каликст, св. Сикст,—що його замучено при престолі в катакомбах Претестата,—Корнелій, Кайо, Евзевій, Маркил і інші та й плеяди мучеників християн.

Виходите з катакомбів. І попри мавзолей Кекилії Метеллі подаєтесь вузьким, тихим, іще в староримських часах плитами виложеним шляхом Аппія Антіка в мовчанку струнких та високих кипарисів, що, злегка хилитаючись, гомонять далеку й давню пісню минулих століть:

коли ще мовчазно на піску накреслювали Рибу!..

...І сидячи на фрагменті капітеля біля гробівця старого Сенеки на Аппія Антіка, думкою лину до Фльоренції, до того затишного монастиря св. Марка. В цьому монастирі девять років прожив і творив мистець Анджеліко, брат Блаженний. У кожній келії цього просто-

рого монастиря Фра Анджеліко намалював якусь фреску з життя Ісуса Христа і Його Матері. В одній келії фреска: по воскресенні Христос з'являється Марії Магдалині. Вона припала перед Христом, жадібно руки простягнула, хотівши Христа діткнутись.

А Христос:

Не прикасайся ко мні! Й іди, всім скажи, що ти бачила мене!..

Відходячи від гробу Христа, Марія Магдалина водно гомонить:

Він воскрес! Воскрес Він!..

Далеко, в просторах, на схилах Апенінів, теплом тремтять села.

На Палятині, біля церкви св. Бонавентури, широко шумить пальма.

В сонці ясніє могутня баня базиліки св. Петра.

В Помпеях

І небесна конха повна кобальту не може радістю напоїти цього міста—його палаців, його вулиць, його вигідних хідників: розпач і смерть патриція й нуждаря однаковісінько і щільно сплелись тут; і живуть до нині тут—до мурів притулившись, у фонтану поринувши, в кутках палацу Веттіїв затаївшись.

Іду вулицями. Заходжу в порожні доми. Довго зупиняюсь у триклініях і очима сухими, мов жужелицею Везувія спаленими, тужу в імплувіях. Біля мене проходять люди, як і я—відвідувачі руїн. Їх гомін не воскресить цього міста: вони, ці люди, чужі тут і дивні та смішні: чи не шукають вони тут і свого кінця?!..

Тут—усюди смерть.

Навіть у таких монументальних, ситих кольорами фресках у “Каза де’ Містері” я не бачу життя, не чую душі цих містерій, які тут відбувались.

З мешканців цього міста в часі трагедії 78 року по Христі найбільший був тут Пліній Молодший: коли, оцю конху повну кобальту, Везувій заригував сірими хмарами розпеченого попелу, що поступнево засипав місто, тоді він, Пліній, читав у хаті твори грецького філософа: задумав умирати гідно й достойно.

Сідаю на найвище сидіння у амфітеатрі. Перед очима переходить життя, яке колись тут кипіло. Приходжу до висновку—незмінна людина до сьогодні: в обставинах і можливостях свого часу вона вже все осягнула, вона стоїть на вершинах. Аж приходить стихія, катаклізм, і вона, людина, у спазмах, немічна борониться перед смертю.

—Он, фрагмент людини, в музеї—

Людина без Бога немічна—до сьогодні, во віки.

**

У просторах висить спека. Під пініями, зід-хаючи, простилаються лівні тіні. Від моря прибігає легіт і, розгортаючи пахвину сорочки, припадає до моїх грудей.

Везувій—як мemento—байдуже, спроквола димить.

Надімною—Вічність!..

З соняшних нарисів

Рота

Над Монте Маріо рожевіє передвечірне небо, як стигла малина в спеку.

Репетують цикади й сухим, спекотливим скреготом у перші сутінки вливаються.

На Пінчіо—одне за одним, тихо, шугливо заїжджає авто й рядком стає одне при одному: в авті людина дихає леготом сутінків.

На примурках і на лавках сидять люди і стиха—щоб не сколихнути тиші могутньої бані Мікельанджйольо й далеких обрїїв за Монте Маріо—переливають слова в простір часу.

Я—за фонтаною, біля водяного годинника. Рівномірно, однотонно, хлюп за хлюпом ллється вода у черпак; і з черпака, ні на краплю більше, своєю вагою переливається в інші човенця. І така міра *часу і життя!*—посуває вказівки завжди наперед!..

Западають сутінки...

А хлюпїт часу бе той самий—рівномірно, однотонно, хлюп за хлюпом.

Під годинником, на чистім плесї—чисте, як туга глибока та легка, наче римські сутінки!—поволї, як час, як вечір плавають два лебедї.

Вечірньо-густо ще рожевіє небо над Монте Маріо.

Ravenna

Скромне, тихе й безгомонне місто.

Вулиці—розпечені, сонцем залиті, що легеньким важко віддихати.

Сонце, що відблиском сліпить очі, зовсім олієниє прокожних, які, мов окаянники, в тіні скромних каменіць проходять.

Де ж та велич, де пишнота колишніх століть?

Початок 5-го століття, папська курія з Риму сюди переходить.

Готський цісар Теодорих столицю тут творить...

Здіймаються церкви, візантійськими й романськими та готичними лініями, небо отвіраючи.

Сірим каменем здвигається мавзолей Теодориха, як символ душі володаря.

Але зайдіть у середину цих із століть величі, ззовні сірих церков Сант Аполлінаре Нуово, ще краще Сан Вітале чи—бо ж не поминете!—Сант Аполлінаре ін Клясе, ось де блиск і пиша, багатство й краса, жахтіння барв і гармонія та ритм ліній Візантії! Золото, кобальт, маляхіт, порфір переситять вашу душу. Не позбутись вам цієї ситости й у малому, кремезної будови мавзолеї св. Плакиди.

А в затишку, серед малих вуличок, якось сіро й непомітно стоїть пізнього романського стилю капличка не капличка, гробівець не гробівець. Підходите ближче, до дверей. У середині горить вічна лямпадка.

Тиша, лише сонце, аж кречке, небеса пруживить.

А полумя лампадки й не сколихнеться—вічне!

Вічний спочинок знайшов тут найнеспокійніший у свій час дух, що палав любовю і ненавистю, бичував приятелів і противників, до останнього свого віддиху в справу свою вірив, через ту віру останні десятки років свого життя протужив у надії, що вернеться з вигнання до рідної Фльоренції, яка його—в ненависти ж! на смерть засудила,—Данте Аліґієрі!..

Зупиніться, призадумайтесь над життям людини та й ідеї її.

Ще добре, як ця людина—мистець!

Лишить бо людству чисту й неперочну *Беатріче!*..

З М І С Т

	Сторінка
Вступ	5
Обніжками йду	6
Іскорки іншого світу	8
Неповторні роки	12
В снажній синяві	18
Кончина діда Габра	20
А третього дня	26
Незмінно так само	28
На мить одну	31
Сонце й евкаліпт	35
З вітром	37
Молитва барв і ліній	39
На солов'їнім плесі	43
З ВЕЛИКОГО ШЛЯХУ	
Могили серця	49
Наша легенда 20-го століття	53
Мой, бра,' не прослезиси	57
"Малчачь"	62
Незабутня осінь	67
Інакше склалось	70
Невинна інсубординація	74
"Через Київ на Львів"	79
Нема часу цяцькатись!	85
Темними мазками	89
Юди наших днів	94
Останній відгомін	99
ФРЕСКОЮ	
Псалом мовлю	109
В Санта Марія над Мінервою	114
Остія Умбрії	116
Не прикасайся ко мні	118
В Помпеях	123
З соняшних нарисів	125